

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Jan Novotný

Zakázané prostředky a způsoby vedení ozbrojených konfliktů

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc.JUDr. Jan Ondřej CSc., DSc.

Katedra mezinárodního práva

Praha 2011

“Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně a za použití zdrojů a literatury v ní uvedených, práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu”.

Obsah

Úvod	5
1. Prehistorie chemické a biologické války	8
1.1. Šípové jedy	8
1.2. Intoxikace vodních zdrojů	8
1.3. Zápalné a dusivé zbraně	9
1.4. Otrávená zvířata	9
1.5. Nepřímá biologická válka	10
1.6. Civilizační střety a způsoby vedení války	11
2. Počátky “moderní války” a mezinárodněprávní úpravy jejího vedení	13
2.1. První propagátoři moderní chemické války	13
2.2. Petrohradská deklarace	16
2.3. Bruselská konference a konference v Haagu	17
2.4. Chemické zbraně v předválečném období	18
3. První světová válka a následná mezinárodní reakce	20
3.1. První “úspěšné” nasazení bojového plynu	20
3.2. Další případy použití chemických zbraní	21
3.3. Yperit	21
3.4. Zhodnocení dopadu chemických látek jakožto bojového prostředku v 1. světové válce	22
3.5. Poválečná reakce	24
3.6. Cesta k mezinárodnímu zákazu chemických a biologických zbraní	24
3.7. Ženevský protokol	25

4. Chemické a biologické zbraně ve třicátých letech a během 2. světové války	27
4.1. Zbrojení v meziválečném období	27
4.2. Použití chemických zbraní ve válce Itálie s Etiopií	28
4.3. Důvody nenasazení chemických látek ze strany Německa	29
4.4. Japonské válečné zločiny	30
4.5. Celkové zhodnocení použití nekonvenčních zbraní během 2. světové války	32
5. Období studené války	33
5.1. Závody ve zbrojení a vývoj nových zbraní v padesátých letech	33
5.2. Použití toxických látek ve válkách v Koreji a ve Vietnamu	34
5.3. Cesta k mezinárodní smlouvě zakazující biologické zbraně	36
5.4. Úmluva o zákazu biologických zbraní	38
5.5. Incident ve Sverdlovsku – “Biologický Černobyl”	44
5.6. Sovětský výzkum biologických zbraní	46
5.7. Analýza závodů ve zbrojení	48
5.8. Rozpad SSSR a první vzájemné inspekce	50
5.9. Rusko a biologické zbraně	52
6. Současný stav chemických a biologických zbraní	54
6.1. Kauza Irák	54
6.2. Úmluva o zákazu a zničení chemických zbraní	56
6.3. Biologické zbraně na přelomu 20. a 21. Století	62
6.4. Od éry studené války k éře bioterorismu	63
6.5. Nebezpečí bioterorismu	64
6.6. Potenciál a rizika biologických zbraní pro budoucnost	65
7. Závěr	67
8. Prameny a literatura	69
9. Summary	71
10. Klíčová slova	72

Úvod

Předmětem této práce není osvětlení celé problematiky zakázaných prostředků a způsobů vedení ozbrojených konfliktů. Toto téma je samo o sobě natolik obsáhlé, že bylo nutné vzhledem k rozsahu práce hned na počátku vytyčit určitou specifickou oblast, na kterou bude tato práce zaměřena. Touto oblastí je problematika chemických a biologických zbraní. Otázka zbraní hromadného ničení, tedy jaderných, radiologických a právě zbraní chemických a biologických zůstává i po konci studené války jedním z nejpalčivějších globálních problémů, který si zaslouží veškerou možnou pozornost.

O chemických a biologických zbraních bylo již popsáno mnoho desítek a stovek stran v řadě odborných i laických publikacích, toto téma dalece přesahuje oblast mezinárodního práva, nejvíce je patrně spojeno s vojenskou historií, dále, jak ostatně již samotný název napovídá, s oblastí chemie, biologie a také medicíny a techniky.

Cílem této práce je poskytnutí pohledu na zkoumanou problematiku z perspektivy humanitních věd, v první řadě samozřejmě, z hlediska mezinárodněprávního. Tomu také odpovídá zvolená metodika spočívající především v analýze významných mezinárodních dokumentů a rozboru literatury a jiných pramenů zabývajících se oblastí chemických a biologických zbraní. Důraz je kladen především na multilaterální úmluvy, které tyto bojové prostředky v současnosti upravují či v minulosti upravovaly. V práci se věnuji především objasnění důvodů, které vedly ke vzniku těchto dohod a zhodnocení jejich následné úspěšnosti či neúspěšnosti v celkovém historickém a mezinárodněpolitickém kontextu.

První část práce slouží jako historický úvod a zastávka nad určitými vybranými kapitolami z dějin vývoje a použití chemických a biologických prostředků. Na rozdíl od jiné skupiny zbraní hromadného ničení – tedy

atomových zbraní, které jsou až objevem dvacátého století, má použití chemických a biologických látek poměrně dlouhou historickou tradici. Samozřejmě, tato starší vojenská využití měla odlišnou formu a těžko tak můžeme považovat dřívější chemické a biologické prostředky za zbraně hromadného ničení. Tento termín je skutečně úzce svázán s vojenstvím dvacátého století. Ani o zakázaných prostředcích vedení ozbrojených konfliktů se většinou ještě nedá hovořit, což vyplývá z prostého faktu, že rozvoj mezinárodních dohod a mezinárodního práva jako takového je taktéž otázkou především posledních dvou století. Právě reflexe této změny je náplní druhé kapitoly.

Pro celou sféru toxických zbraní je pak klíčovým milníkem I. světová válka. Právě zde došlo k eskalaci dlouho trvajících napětí předcházející éry a také k vyvrcholení předešlého rychlého technického rozvoje v podobě použití nových prostředků vojenské techniky. Podrobnější zodpovězení otázky, na kolik a jakým způsobem měl tento konflikt v souvislosti se zkoumanými válečnými prostředky vliv na následný historický vývoj a jak se odrazil v oblasti mezinárodního práva, je úkolem následující kapitoly.

Čtvrtá část práce se věnuje meziválečnému období a 2. světové válce a největší pozornost je pak věnována období soupeření západního a východního bloku, tedy éře studené války. Právě během tohoto období docházelo s proměnlivou intenzitou na obou stranách k masivnímu zbrojení, včetně tvorby arzenálu zbraní hromadného ničení. Přestože od rozpadu SSSR uplynulo již dvacet let, pro sféru chemických a biologických zbraní je tato éra nadále zásadní. Jak se tehdejší politické klima podepsalo na jejich vývoji a hromadění? S jakým úspěchem se setkaly snahy o omezení či zákaz těchto zbraní na mezinárodním poli? Jaký odkaz zanechala tato éra ve zkoumané oblasti pro současnost? Na tyto a další podstatné otázky se snažím nalézt odpovědi v páté kapitole.

Poslední část práce je pak věnována době od pádu SSSR po současnost.

Tuto dobu samozřejmě nelze ještě hodnotit z historického odstupu, je však možné se pokusit o zhodnocení současného stavu ve zkoumané oblasti a také o nastínění určitých možností dalšího vývoje.

Důvodem pro výběr tohoto tématu byl především můj osobní zájem o historii, především pak dějiny 20. století a také historii válek a vývoje zbraní. Hlavními prameny informací a faktů se staly především texty Ing. Vladimíra Pitschmanna, který se jako jeden z nemnoha českých autorů věnuje oblasti zbraní hromadného ničení a zejména chemických bojových látek z historického hlediska. Dalšími českými autory, kteří se touto problematikou zabývají jsou například profesor Emil Halámek a docent Zbyněk Kobliha. Právě kolektiv těchto tří autorů často spolupracuje, z jejich společné snahy vzešla například díla *Boj ohněm, dýmem a jedy* nebo *Analýza bojových chemických látek*. Pro oblast biologických zbraní se klíčovým zdrojem informací stala především kniha *A mnoho lidí zemřelo...* od anglických autorů Toma Mangolda a Jeffa Goldberga. Jedná se o jednu z mála publikací, která poskytuje komplexní pohled na vývoj a problematiku biologických bojových prostředků. Dalším podkladem se pak staly údaje získané díky oficiálním webovým stránkám Organizace pro zákaz chemických zbraní a také z dalších oficiálních stránek mezinárodních organizací.

1. Prehistorie chemické a biologické války

Chemické a biologické zbraně nejsou tak novým vynálezem, jak se může na první pohled zdát. V úvodní kapitole se seznámíme s historickými předchůdci a původem celé zkoumané kategorie zbraní.

1.1. Šípové jedy

Počátky zbraní, které můžeme dnes označit za chemické, sahají až do nejstarší historie. Již pravěký člověk dokázal využít zvířecího či rostlinného jedu a vytvořit tak otrávený šíp. Použití takto otrávených šípů či jiných zbraní však v historii válek nikdy neprobíhalo systematicky či masově. V dnešní době je představa otráveného šípu spojena především s domorodými lovci, je tedy na první pohled patrné, že otrávené “chladné zbraně” jako prostředek vedení války, během staletí neprošly téměř žádným vývojem. Přesto je však lze považovat za prvopočátek celé myšlenky toxických zbraní.¹

1.2. Intoxikace vodních zdrojů

Pro současnost mnohem relevantnější je historicky stará vojenská metoda intoxikace zdrojů pitné vody. Jedním z používaných vojenských postupů, ať už při útoku či obraně, se stalo otravování řek, jezer a vodních nádrží. Mezi vojenské umění tento postup zařadil ve svém *Pojednání o vojenství* již *Aineiás* (později nazvaný *Taktikos*) v polovině 4. století př.n.l. Z této doby lze také uvést jeden z prvních historicky doložených případů, který se přihodil během řecko-perských válek roku 479 př. n. l.: Perský generál poslal vojenský oddíl do týlu nepřítele, aby znečistil prameny pitné vody a narušil tak řecké zásobování. Spartský král *Pausaniás* tak byl nucen

¹ Pitschmann, Vladimír. Šamani, alchymisté, chemici a válečníci: Kapitoly z dějin chemických, toxinových a zápalných zbraní, Období od prehistorie do roku 1914. 1.vyd. Praha: NAŠE VOJSKO, 2010. ISBN 978-80-206-1110-9

se přesunout do nového postavení u Platají, kde měl zajištěny dostatečné zásoby neotrávené vody.²

1.3. Zápalné a dusivé zbraně

Také použití moderních bojových plynů má svůj předobraz ve starší historii. Oblíbenou taktikou při dobývání hradů a pevností bylo použití tzv. *ohňových hrnců*. Ty byly tvořeny sírou, pryskyřicí a dřevěnými pilinami. Tyto zapálené střely byly vrhány za hradby s cílem zasáhnout protivníka ohněm ale také dusivým dýmem.

Nejznámější zápalnou zbraní je pak patrně tzv. *řecký oheň*, jehož přesné složení je dodnes záhadou, spekulace okolo složení se točí okolo ropy, síry, ledku a páleného vápna. Tato směs měla kombinovaný zápalný i toxický účinek a lze ji považovat za předchůdce střelného prachu, plamenometů i moderních chemických zbraní. Tato zbraň byla hojně využívána především v době existence Byzantské říše v boji proti arabské i ruské invazi v 7. až 9. století.³

1.4. Otrávená zvířata

Kanadský molekulární biolog *Siro Iginio Trevisanto* publikoval v časopisu *Medical Hypotheses* velice zajímavou hypotézu týkající se epidemie tzv. „*chetitského moru*“. Fénické město *Simyra*, ležící na hranici dnešního Libanonu a Sýrie, bylo v polovině 14. století př.n.l. postiženo epidemií. Krátce poté bylo Simyru dobyto chetitskými vojsky, infikovaná domácí zvířata se stala válečnou kořistí a epidemie se rozšířila na území chetitské říše. Arzavové, příslušníci bojovného národa obývajícího západní Anatólii, využili oslabení chetitské říše, která v té době trpěla nejen následkem epidemie ale i vnitřními konflikty, a zahájili proti Chetitům válku.

² Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op.cit., str. 65-70.

³ Tamtéž, str. 158-165.

Jejich tažení však bylo zastaveno a to dle názoru Trevisanta tak, že Chetitě využili své neblahé zkušenosti s infikovanými zvířaty a umístili nakažené ovce do blízkosti nepřítele. Místní obyvatelé odchyťovali tyto „nezaopatřené“ ovce, infekce se tak rozšířila mezi vlastní stáda a v Arzavě vyvolala ničivou epidemii, která zabránila jakýmkoli dalším dobytelským snahám.

Podle popisu symptomů se s největší pravděpodobností jednalo o tularémii, jejímž původcem jsou bakterie *Francisella tularensis*. Kvůli vysoké infekčnosti, schopnosti způsobit vážné onemocnění a v neléčených případech i smrt je *F. tularensis* dodnes řazena mezi potencionální biologické zbraně.⁴

V každém případě myšlenka zavlečení infekce do tábora nepřítele se uchytila. Častou vojenskou taktikou při obléhání hradů, měst a pevností se například stalo katapultování zvířecích mršin se snahou otrávit vodní zdroje protivníka a zanést tak mezi něj nákazu. Další možností bylo využití létajícího hmyzu jako velmi účinné demoralizační zbraně. Na nepřítele byla zpravidla v tomto případě vrhána zatmelená sršní či vosí hnízda.

1.5. Nepřímá biologická válka

Je nepřehlédnutelnou skutečností, že důležitým faktorem v kolonizaci Ameriky, probíhající od konce 15. století, byl právě „mikrobiální šok“ způsobený zavlečením nových nemocí, nejprve z Evropy a později i z Afriky. Indiánské obyvatelstvo bylo vystaveno řadě nemocí, se kterými se doposud nikdy nesešlo, mezi nejzávažnější patřila terciární malárie, dále pak žlutá zimnice, horečka Dengue, pravé neštovice, spalničky, záškrť, tyfus, spála či chřipka. Z těchto nemocí se pak pravděpodobně zejména neštovice podílely na rozvrácení středoamerických civilizací Aztéků, Inků a Mayů.

Těžko můžeme z dnešního pohledu tvrdit, že dobývání nového světa probíhalo pomocí cíleného a úmyslného biologického boje ale hranice mezi

⁴ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op. cit., str. 45-46.

vědomou nedbalostí a nepřímým úmyslem je v tomto případě velice tenká. Bulharsko-francouzský filozof a lingvista *Tzvetan Todorov* napsal : „...conquistadoři spatřují v epidemiích jednu ze svých zbraní: neznají tajemství bakteriologické války, ale kdyby mohli, jistě by nemoci vědomě využili, je také docela pravděpodobné, že ve většině případů neučinili nic, aby rozšíření epidemií zabránili.“⁵

Přivlečené nemoci, náhle propuknuvší mezi původním obyvatelstvem, byly většinou z pohledu bílých kolonizátorů chápány jako boží trest za hříšný život, který indiáni vedli, případně jako vítaná boží pomoc při dobytelském snažení.

Během následujících staletí a postupného dobývání amerického kontinentu se vyskytly i určité případy zcela úmyslného biologického boje proti indiánskému obyvatelstvu. Například v letech 1763 – 1767, během povstání náčelníka Pontiac, britští vojáci na rozkaz generála Jeffrey Amhersta rozšířili mezi indiánské obyvatelstvo přikrývky infikované virem neštovic a způsobili tak vypuknutí epidemie⁶

1.6. Civilizační střety a způsoby vedení války

V souvislosti s použitím nejtvrdějších a nejzákeřnějších prostředků vedení války je zde na místě se krátce zamyslet nad jejich historickým použitím při střetu různých civilizací.

Způsob vedení války i nakládání vítěze s poraženým je významně ovlivněn skutečností, že se jeden válčící považuje za civilizačně či rasově nadřazeného tomu druhému, na tomto faktu se shodne asi valná většina sociologů, politologů i historiků. Nejpádňější a nejkřiklavější důkazy přineslo až 19. a 20. století. Z hlediska vědeckých teorií především některé teze sociálního darwinismu, z hlediska historických událostí pak samozřejmě

⁵ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op.cit., str. 325.

⁶ Pitschmann, V., Tamtéž, str. 326

především realitu druhé světové války a holocaustu.

Nesmlouvavé postupy a bezohlednost, které s sebou přinesla kolonizace Ameriky a Afriky nejsou však o nic méně výmluvné. Zvyklosti dodržované při vedení válečných konfliktů mezi evropskými státy navzájem, nebyly náhle vnímány stejně a tudíž také stejně dodržovány při střetu s jinými civilizacemi. Právě myšlenka civilizační, rasové a v podstatě i náboženské nadřazenosti stojí v pozadí a právě zde můžeme vidět historickou spojitost s konflikty 20. století a použitím zakázaných bojových prostředků. V této práci jsou dále tyto konflikty samostatně zmíněny, především se jedná o válku mezi Itálií a Etiopií, mezi Japonskem a Čínou a mezi USA a Vietnamem.

2. Počátky moderní války a mezinárodní úpravy jejího vedení

Během 19. století došlo k významnému civilizačnímu skoku, nastala doba mnoha nových převratných vynálezů i doba industrializace. Mnohé nové objevy a možnosti samozřejmě přinesla i oblast chemického a biologického výzkumu, dveře pro příchod toxických zbraní v moderní formě tak byly otevřeny.

<i>Některé chemické látky objevené v 18. a 19. století, zavedené do výzbroje v době 1. světové války⁷</i>		
Látka	Rok objevu	Objevitel
chlór	1774	Carl Wilhelm Scheele
kyanovodík	1782	Carl Wilhelm Scheele
chlorkyan	1802	Claude Louis von Berthollet
fosgen	1812	Humpry Davy
chlorpikrin	1848	John Stenhouse
bromaceton	1863	Eduard Linnemann
difosgen	1887	Willibald Hentschel

2.1. První propagátoři moderní chemické války

V polovině 19. století byla dominantní velmocí Velká Británie. Přestože se podílela pouhými 2 % na celosvětové populaci a 10 % na populaci evropské, pod její nadvládou žila v rámci koloniálního systému celá třetina tehdejšího lidstva. Velká Británie měla obrovský náskok i v oblasti technického pokroku, kolem roku 1860 měla v moderních průmyslových odvětvích kapacitu 40 – 50% světového potenciálu a 55-60 % v rámci potenciálu evropského. Není tedy překvapením, že právě ve Velké Británii můžeme hledat i prapočátky vývoje moderní chemické války.⁸

Prvním jménem, které je třeba zmínit je *Thomas Cochrane, lord Dundonald*, propagátor nových metod vedení boje a především pak

⁷ Horká, Jana, Historie chemických válek. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, 2007, Diplomová práce, str. 36

⁸ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op. cit., str. 426.

chemického útoku. Mnoha historiky je právě on považován za otce moderní chemické války.

Uvědomil si, že právě této síly by se dalo dobře využít a začal s vymýšlením konkrétních plánů pro vojenské účely. Tak přišel například na takzvané „Zapáchající lodě“ (*stink ships*) které by, naložené sírou, při hoření uvolňovaly oxid siřičitý. Při správném taktice (použití v noci a za příznivého větru), by tak mohly být využity k ochromení obránců pevností.

Vypracoval memorandum, které zaslal regentu, princí z Walesu a pozdějšímu anglickému králi Jiřímu IV. Pro posouzení a případné další využití návrhu byla svolána zvláštní komise, která však navrhovanou strategii odmítla s odůvodněním, *že se neslučuje s principy civilizovaného boje.*

Ve svojí snaze Thomas Cochrane pokračoval i nadále, vytvářel plány chemických útoků, které se měly uplatnit při vedení tehdejších konfliktů. Nejvážněji se použití chemického útoku zvažovalo právě během již zmíněné Krymské války při dobývání *Kronštadu a Sevastopole*. Všechny jeho návrhy ze třicátých až padesátých let byly posuzovány komisemi odpovědných ministerstev nebo dokonce i na půdě sněmovny lordů, avšak potkal je stejný osud, v konečné fázi byly zamítnuty jako vojensky nevyužitelné či neetické, případně z obou těchto důvodů.⁹

Kromě Thomase Cochran se stal dalším významným novátorem té doby profesor *Lyon Playfair*. Přišel s návrhy na výrobu dutého zápalného granátu plněného fosforem, sirouhlíkem a petrolejem a také na výrobu křehkého granátu s obsahem silně jedovatého kakodylkyanidu. Tento návrh byl zamítnut ještě příkřeji nežli použití oxidu siřičitého, nasazení otrávených granátů bylo posouzeno jako *srovnatelné s otravováním nepřátelských vodních zdrojů a jako takové tedy v rozporu s obyčejovým válečným právem.*

Playfair se proti tomuto zamítnutí ohradil: „*Tato námitka byla nesmyslná. Za legitimní způsob boje se považuje plnit granáty odlitky kovu,*

⁹ Tamtéž, str. 312 – 315.

*keré se rozsévají mezi nepřátele a zapřičiňují nejhroznější varianty smrti. Je nepochopitelné, že jedovatá pára, která by zabíjela lidi bez utrpení, se považuje za nelegitimní způsob boje...Bezpochyby v čase chemie bude zmenšeno utrpení nejenom válečníků, ale také zločinců odsouzených na smrt.*¹⁰

Toto prohlášení skrývá hned několik zajímavých myšlenek. Na chemickou zbraň je z hlediska etiky pohlíženo jako na humánnější způsob usmrcení nepřítele ve srovnání s jinými konvenčnějšími a bez výhrad používanými válečnými prostředky. Autor výroku jde v tomto tvrzení tak daleko, že přímo hovoří o zmenšení utrpení válečníků a dokonce ještě správně předvídá budoucí použití jedovatého plynu za účelem výkonu trestu smrti. Samozřejmě, Playfair se ve své úvaze nesnažil být objektivní a naprosto pomíjí veškerá negativa – etická i čistě pragmatická, která s sebou přináší použití chemických zbraní či prostředků jim podobných. Navíc i prohlášení o „zmenšení utrpení“ nelze v daných souvislostech vnímat jinak než jako cynické.

Podstatné a stále aktuální však zůstává pozastavení se nad faktem, že důsledky použití jedné zbraně by měly být srovnávány s důsledky použití jiných zbraní, protože jedině tak je možné se vyvarovat pokryteckého přístupu. Pokud chceme odsoudit zbraně způsobující mimořádné útrapy, v tom případě je musíme odsoudit a zakázat v co největším možném rozsahu. Tehdejší mezinárodní společenství si naštěstí tuto skutečnost do jisté míry uvědomovalo, druhá polovina 19. století tak s sebou přinesla první multilaterální dohody týkající se zbraní a válečných konfliktů.

¹⁰ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op. cit., str. 427 - 428

2.2. Petrohradská deklarace

V době mezi 29. listopadem až 11. prosincem 1868 se v *Sankt Petěrburgu* sešla zvláštní mezinárodní vojenská komise. Schůzky se účastnili zástupci předních světových mocností, včetně všech nedávných účastníků Krymské války, tedy Francie, Velké Británie, Otomanské říše a samozřejmě Ruska. Cílem konference se stalo zamezit používání určité munice v případných budoucích ozbrojených konfliktech.¹¹ V dokumentu stálo:

Soudíce, že pokroky civilizace nutně mají vést ke zmírnění válečných pohrom, že jediný cíl zákonný cíl, jež si státy mají určovat za války, je oslabení vojenských sil nepřítele, že k tomu účelu stačí učinit nezpůsobilými k boji co možná největší počet lidí, že by se minul tento účel používáním zbraní, které by zbytečně zvyšovaly utrpení mužů k boji nezpůsobilých nebo by nevyhnutelně přiváděly smrt, že používáním podobných zbraní by proto odporovalo zákonům lidskosti, zavazují se smluvní strany upustit vzájemně od toho, aby v případě války mezi nimi jejich vojska pozemní nebo námořní používala jakýchkoli nábojů o váze menší než 400 gr, které by byly buď výbušné, nebo by obsahovaly třaskavé nebo zápalné látky. Vybídnou všechny státy, které se nezúčastnily vyslanými delegáty porad mezinárodní vojenské komise shromážděné v Petrohradě, aby přistoupily k tomuto závazku.¹²

Co se týká odmítnutí výbušných, třaskavých a zápalných látek jakožto nehumánních, byl skutečně učiněn velký krok vpřed. Pokud bychom však závěry této deklarace vztáhly na použití chemických zbraní, případně zbraní obecně, můžeme dojít ke stejnému cynickému závěru jako již dříve práci zmiňovaný obhájce chemické války Lyon Playfair.

Tedy pokud například určitý plyn usmrtí či zneschopní vojáky

¹¹ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op. cit., str. 454-455.

¹² Ondřej, J., Potočný, M. Obecné mezinárodní právo v dokumentech. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2004. str. 273

nepřítele relativně bezbolestně, nic nebrání tomu jej použít. Dalo by se říci, že tato deklaráce totiž zcela prosazuje humánnost z hlediska „kvality boje“ a ne „kvantity boje“. Dokument totiž již ve svém úvodu zcela jasně stanoví, že jediný zákonný cíl během vedení války, je oslabení vojenských sil nepřítele a přímo také k tomuto účelu vztahuje skutečnost, že je třeba učinit co možná největší počet lidí neschopnými boje.

Přestože další mezinárodní smlouvy jsou již v tomto směru formulované lépe, nic to nemění na skutečnosti, že v tomto dokumentu můžeme jako v jednom z prvních vysledovat počátky dilematu „vysoká efektivita zbraně versus humánnost zbraně“. Tento rozpor pak s sebou přinesly právě zbraně hromadného ničení ve 20. století.

2.3. Bruselská konference a konference v Haagu

V roce 1874 byla svolána, opět především z ruské iniciativy, *Bruselská konference*. Jejím cílem bylo stanovit určitá pravidla pro vedení válečného konfliktu. Došlo zde k dalšímu významnému pokroku. Za prvé, právě zde byla poprvé projevována snaha zakázat zbraně způsobující zbytečné útrapy všeobecně a za druhé, jedy a otrávené zbraně byly zahrnuty mezi tyto nedovolené bojové prostředky. Bohužel v této době ještě nedošlo k ratifikaci deklarace, přesto spolu s Oxfordskými pravidly, vypracovanými Ústavem pro mezinárodní právo v roce 1880, byly položeny základy pro pozdější dokumenty, které byly přijaty na mírových konferencích v *Haagu*.¹³

První konference v Haagu byla svolána z iniciativy ruského cara Mikuláše II. a konala se mezi 18. květnem a 29. červencem 1899. Zúčastnilo se jí více než 108 delegátů z 26 zemí. Druhá konference v Haagu byla pak svolána na popud amerického prezidenta Theodora Roosevelta v roce 1904, ale z důvodu právě probíhající rusko-japonské války se konala teprve ve dnech 15. Června až 18. Října 1907. Tato druhá konference byla svým

¹³ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op.cit., str. 454 – 455.

rozsahem ještě větší, účastnilo se jí více než 200 delegátů ze 46 zemí. Jedním z cílů obou konferencí byla dohoda o omezení zbrojení, k té však bohužel nedošlo. Přesto bylo na těchto konferencích přijato mnoho důležitých dokumentů. Nejdůležitějším je *Úmluva o zákonech a obyčejích pozemní války a s ní spojený Řád pozemní války*.

Pro vedení chemické války je klíčový zejména čl. 22 tohoto Řádu, který stanoví, že, *Válčící strany nemají neomezené právo výběru prostředků, jimiž má být nepřítel poškozen*. Dále pak čl. 23 stanoví, že je zejména zakázáno: (a) *užívat jedu nebo otrávených zbraní*. Pod písmenem (e) je pak ustanoven *zákaz užívat zbraní, střel nebo látek, které mohou způsobit zbytečné útrapy*. Zde tak byly potvrzeny a rozšířeny teze, o kterých bylo jednáno na předešlých konferencích v Petrohradě a Bruselu.¹⁴

Absence kontroly a sankcí, zákaz pouze útočného použití a ne zákaz absolutní, tyto nedostatky provázely i pozdější mezinárodní dohody, o kterých je pojednáváno v této práci na dalších stranách. Pro dokumenty přijaté na Haagských konferencích toto platí dvojnásob, to však není problémem jediným. Jak ukázaly budoucí válečné konflikty, tato ustanovení jsou do velké míry spojena s válečnictvím a představami 19. století a nebyla tedy zdaleka dostačující pro řešení problematiky nových zbraní, které s sebou přineslo 20. století. Otázku chemických zbraní, kterou přinesla I. světová válka a otázku jaderných zbraní, kterou později přinesl druhý celosvětový konflikt bylo třeba samozřejmě řešit zvlášť, s přihlédnutím k jejich specifikům.

2.4. Chemické zbraně v předválečném období

Před vypuknutím I. světové války již většina velmocí měla určité zkušenosti s použitím bojových chemických látek, nejrůznější dýmy byly testovány, většinou však ne jako útočný ale pouze jako maskovací

¹⁴ Pitschmann, V., Tamtéž., str. 455 - 457.

prostředek. I přes závěry mezinárodních konferencí byly zkoušeny jedovaté látky jako náplně dělostřeleckých granátů. Tyto zkoušky provádělo především mohutně zbrojící Německo, ale své zkušenosti měli například i Britové, kteří dokonce použili dělostřelecké granáty plněné kyselinou pikrovou během *búrské války* na přelomu 19. a 20. století.¹⁵

Přes existenci všech dohod a deklamací byly tedy chemické zbraně nadále rozvíjeny. Jako typický příklad rozpornosti použití či nepoužití nových bojových prostředků můžou posloužit příklady z německého práva počátku 20. století. Ve *Válečné knize* z roku 1910 je stanoveno: „*Ve věci potlačení nepřátelského odporu násilím nesporně a evidentně platí pravidlo, že právo zabíjet a ničit nepřátelské bojovníky je ve válce spojeno se silou, a že je přitom dovoleno využívat všech moderních vynalezených prostředků, včetně těch nejnebezpečnějších, a také prostředků hromadného ničení.*“¹⁶ Zároveň však *Válečný obyčej v pozemní válce (Kriegsbrauch im Landkriege)* německého generálního štábu z roku 1902 vylučuje v souladu se závěry Haagské konference použití jedu proti nepřátelskému jedinci nebo masám.

¹⁵ Pitschmann, V., Šamani, alchymisté, chemici a válečníci, op.cit.,str. 460.

¹⁶ Pitschmann, V., Tamtéž, str. 470 – 471.

3. První světová válka a následná mezinárodní reakce

První světová válka znamenala historický milník pro vývoj zbraní obecně, bojové plyny se do dějin nejvýrazněji zapsaly právě během tohoto konfliktu. Veškerý další pohled na toxické zbraně byl pro příště vždy reflektován zkušenostmi I. světové války.

3.1. První „úspěšné“ nasazení bojového plynu

Za historické datum počátku chemických válek 20. století je všeobecně považován 22. duben 1915. Toho dne došlo na úseku fronty mezi Bixschoote a Langemarkem severně od městečka *Ypres* v belgických Flandrách k prvnímu masivnímu a úspěšnému použití jedovatého plynu. Němečtí ženisté dopravili na rozkaz generála Falkenhayna do první linie okolo 5700 lahví naplněných 180 tunami chloru. V podvečerních hodinách přišel příznivý vítr, který umožnil vypuštění smrtícího plynu. Utvořil se 6 km široký žlutavě zelený oblak, který se začal přesouvat k nepřátelským pozicím. Brzy zasáhl nepřátelské jednotky – britské, francouzské a kanadské. Chlor měl za následek silné poškození zraku a dýchacích orgánů zasažených vojáků, kteří byli proti zákeřnému útoku zcela nepřipraveni a bezmocní. Domnívali se, že žlutozelený oblak má pouze zakrývací funkci před chystaným německým výpadem. Ke své smůle tak ani nepřikládali žádnou váhu varovným signálům, které se k nim dostaly ještě poměrně dlouho před samotným útokem.¹⁷

Výsledkem celé akce nakonec bylo, že vojáci německého XXV. záložního sboru postoupili bez odporu o 4- 6 km do nepřátelských linií. Účinek plynu byl ohromující. Takový „úspěch“ nečekali ani samotní Němci a proto jej také nedokázali dostatečně využít k proražení fronty. V jejich

¹⁷ Pitschmann, V., Historie chemické války. 1. vyd. Praha: Military Systém Line, 1999. ISBN 80-902669-0-8, str. 26-28.

podání se v podstatě jednalo o první „testovací“ pokus.

3.2. Další případy použití chemických látek

Dne 24. dubna a ještě o měsíc později nasadili Němci chlor opětovně do boje. Historické údaje uvádí, že při těchto několika německých útocích bylo zasaženo přibližně 15 000 vojáků a celá třetina otravě jedovatým plynem podlehla. Na přelomu května a června téhož roku nasadili německé jednotky chlór i na východní frontě. Vůbec největší plynový útok pak Němci provedli 19. -20. října 1915 u *Remeše*, kde použili 25 000 lahví s 550 tunami chlóru vypuštěnými ve dvou vlnách během 24 hodin. K chlóru se zanedlouho přidaly další dusivé plyny, zejména fosgen, který měl údajně podíl až 60% na všech ztrátách způsobených za I. světové války chemickými útoky. Dále pak například difosgen, kyanovodík, benzylbromid a chlorpirkin.

Spojenci reagovali rychle na vzniklou situaci a zavedli jedovaté plyny do svého zbrojního arzenálu. Rozhodli se oplatit Němcům stejnou mincí a 25. září 1915 použili chlór taktéž jako útočný prostředek v bitvě u *Loos*. Tehdy se ale ukázala hlavní nevýhoda volně vypouštěného plynu – stačila změna větru a plyn se rázem obrátil proti straně, která ho použila. Od té doby začaly být používány zejména dělostřelecké granáty plněné plynem, které byly značně spolehlivější. K jejich největšímu použití došlo patrně během dobývání francouzské pevnosti *Verdun* v roce 1916, kdy granáty (plněné fosgenem a difosgenem) proti sobě nasadily obě válčící strany, německá i francouzská.¹⁸

3.3. Yperit

Ochrana proti plynovému útoku byla zprvu nedostatečná, vojáci obdrželi bavlněnou látku, kterou si v případě plynového útoku měli držet před obličejem a namáčet ji ve vodě. Později, koncem roku 1916 již byly obě

¹⁸ Horká, J., op. cit, str. 39-40.

soupeřící strany vybaveny filtrovými respirátory nebo plynovými maskami, útok dusivým plynem tak znatelně ztratil na efektivitě. Bylo třeba nalézt účinnější chemickou látku.

Řešením se stal *hořčičný plyn (dichlorethylsulfid)*, látka bez barvy a zápachu, způsobující těžké popáleniny kůže a dýchacího ústrojí. Poprvé byl použit Němci v noci z 12. na 13. července 1917 na frontě opět poblíže Ypres, odtud také pochází označení této látky – *yperit*. Jednalo se o takzvanou zpuchýřující látku. Dusivé plyny je třeba k otravě vdechnout, zpuchýřující látka je naproti tomu vstřebávána celým povrchem těla a pouhá plynová maska se tak stává jakožto ochranný prostředek nedostatečnou. Ztráty způsobené yperitem převyšovaly z hlediska účinku zhruba osminásobně ztráty způsobené ostatními látkami použitými v průběhu války. Vysloužil si tak v kontextu nelichotivé označení „*král plynů*“.

Yperit však také demonstruje jeden ze zásadních nedostatků chemických zbraní, na zasaženém místě se dokáže udržet velmi dlouhou dobu. Je tak v podstatě nebezpečím i pro postupující jednotky, které chtějí obsadit nepřátelské území.¹⁹

3.4. Zhodnocení dopadu chemických látek jakožto bojového prostředku v 1. světové válce

Musíme si uvědomit, že první použití bojového plynu se nesetkalo s protesty a všeobecným odsouzením. Naopak, jak již bylo zmíněno, brzy měli tento bojový prostředek ve svém arzenálu i další armády. Kdo se zajímá o dějiny vojenství, je si vědom do jaké míry byla I. světová válka přelomová z hlediska použitých zbraní i válečných strategií. Klíčový je však pro ni zejména pojem „*zákopová válka*“. Situace, kdy proti sobě stojí dvě strany důmyslně skryty ve složitém systému zákopů, mezi nimi je „*země nikoho*“, fronta se stává prakticky nepohyblivou. Snaha posunout linii byt' jen o

¹⁹ Pitschmann, V., Historie chemické války, op.cit, str. 35-37.

nepatrný kus byla zpravidla vykoupena množstvím mrtvých vojáků. Kulometry, granáty a děla si v otevřeném terénu vybíraly krutou daň. Za této situace se jeví jako naprosto logické, že válčící strany hledaly jakékoli nové prostředky, jak patovou situaci překonat. Dělostřelectvo zde dosáhlo svého vrcholu, poprvé v historii byly použity tanky, letectvo a také plamenomety. Chemické látky byly jen dalším střípkem do mozaiky nových a lidstvu doposud nepoznaných zbraní.²⁰

Dopad použití chemických zbraní během 1. světové války můžeme shrnout do několika nejdůležitějších bodů: Za prvé, chemické zbraně se ukázaly jako prostředek ekonomicky výhodný, zejména při srovnání s výdaji vynaloženými na jiné zbraňové prostředky. Za druhé, ani bojové plyny nedokázaly přinést nějaký velký zvrat v „zákopové válce“, vždy se jednalo pouze o určitou krátkodobou výhodu, posun fronty maximálně o několik kilometrů. Za třetí, chemické zbraně prokázaly svůj značný psychologický efekt. I v době, kdy byly armády již vybaveny ochrannými prostředky, vyvolával plynový útok maximální možné zděšení a paniku. Stal se jedním z nejpodstatnějších faktorů stojících za mnoha případy dezerce a simulantství mezi řadovými vojáky.

Na závěr je pak třeba zmínit celkové statistiky celé války, které hovoří zhruba těmito čísly – na bojištích I. světové války bylo použito 45 druhů různých bojových plynů, z nichž 18 bylo smrtících a 27 v různé míře dráždivých, celkem bylo použito přes 113 000 tun těchto látek. Z toho 52 900 tun připadá na Německo, 26 300 tun na Francii a 14 400 tun na VB. Zasaženo bojovými plyny bylo až 1 300 000 lidí a 91 000 lidí v přímé souvislosti následkem otravy zemřelo.²¹

²⁰ Segrelles, Vicente. Zbraně, které zasáhly do vývoje lidstva/2: Současná epocha. 1. vyd. Bratislava: Obzor Bratislava, 1992. ISBN 80-215-0236-3, str. 14-30.,

²¹ Pitschmann, V., Historie chemických válek, op.cit., str. 39-40.

3.5. Poválečná reakce

Otřesné zážitky, které přinesl konflikt lidstvu doposud nepoznaný, byly příčinou silné odezvy po skončení války. Tato reakce se přirozeně promítla i do oblasti mezinárodní politiky a práva. Válečné hrůzy, které přinesla světová válka, zapříčinily mimořádné vzednutí vlny pacifismu, zejména v USA a západní Evropě. Byla zde snaha zajistit, aby se válečné útrapy v takové míře již nikdy v historii neopakovaly. Je všeobecně známo, že hlavním výsledkem této snahy bylo ustanovení *Společnosti národů*, nicméně bylo také třeba vyřešit problém zbraní, které se na těchto útrapách nejvíce podílely, a to byly právě bojové chemické látky. Na politické představitele byl v tomto směru vyvíjen značný celospolečenský tlak. Noviny a další média byla v této době plná výpovědí vojenských velitelů, armádních lékařů i prostých vojáků, kteří podávali svědectví o strachu, který plynové útoky provázel, o jejich následcích i o utrpení zasažených.

3.6. Cesta k mezinárodnímu zákazu chemických a biologických zbraní

První kroky k mezinárodnímu zákazu chemických zbraní byly učiněny již těsně po skončení války, v roce 1919 v rámci *Versailleské mírové smlouvy*. V tomto případě se nejednalo o nic jiného než o diktát vítězných mocností poraženému Německu. Jedno z mnoha omezujících ustanovení zakazovalo Německu vyrábět a dovážet veškeré chemické zbraně. Podobné články se objevily i v mírových smlouvách s dalšími poraženými státy – Rakouskem, Maďarskem a Bulharskem.²²

Otázka chemických zbraní byla celosvětově nejprve řešena na konferenci vítězných států ve *Washingtonu* (12.11. 1921 – 6.2. 1922). Bojové plyny byly probírány spolu s problematikou ponorkového boje. Z pohledu mezinárodního společenství šlo o dva nejzákeřnější válečné prostředky, které byly v průběhu celosvětového konfliktu použity. Návrh

²² Pitschmann, V., Historie chemické války, op. cit., str. 41.

Spojených států však odmítla Francie, která protestovala proti některým ustanovením týkajících se zmíněného vedení podmořského boje. Celá smlouva tak prozatím selhala.²³

3.7. Ženevský protokol

Řešení přinesl teprve *Ženevský protokol*, přesněji, *Protokol o zákazu používat ve válce dusivých, otravných nebo podobných plynů a bakteriologických prostředků*. Úmluva byla podepsána v Ženevě 17. června 1925 a vstoupila v platnost 8. února 1928. Protokol zní takto:

Podepsaní plnomocníci jménem svých vlád, majíce na zřeteli, že užívání dusivých, otravných nebo podobných plynů, jakož i všech takových kapalin, hmot nebo prostředků ve válce, bylo oprávněně odsouzeno veřejným míněním civilizovaného světa, majíce na zřeteli, že zákaz tohoto užívání byl vyjádřen ve smlouvách, jejichž smluvními stranami je většina mocností světa, a v úmyslu dosáhnout toho, aby byl všeobecně uznán jako součást mezinárodního práva tento zákaz, který si vynucuje stejně svědomí jako praxe národů, prohlašují, že Vysoké smluvní strany, pokud nejsou již vázány smlouvami zakazujícími takové užívání, uznávají tento zákaz, souhlasí s tím, aby byl rozšířen na válečné prostředky bakteriologické, a shodují se v tom, že se považují za vázány navzájem podle ustanovení této Deklarace. Vysoké smluvní strany se všemožně vynasnaží, aby přiměly ostatní státy k tomu, aby přistoupily k tomuto Protokolu.²⁴

Tato mezinárodní smlouva vzešla zejména z iniciativy Francie a Polska, které navrhlo rozšířit smlouvu i o bakteriologické zbraně. V samotném Protokolu bylo na závěr stanoveno, že jednotlivé ratifikace budou zaslány

²³ Nálevka, Vladimír. Světová politika ve 20. století (I.). 1.vyd. Praha: ALEŠ SKŘIVAN ml., 2000. ISBN 80-902261-4-0, str. 7-23.

²⁴ Ondřej, J., Potočný, M., op. cit., str. 281

francouzské vládě, která pak uvědomí o jejich uložení každou z mocností, která Protokol podepsala nebo k němu přistoupila. Úmluvu podepsalo původně 38 států, včetně USA, které ji však ratifikovaly až o celé půlstoletí později.²⁵ Jedním z hlavních problémů dohody byla skutečnost, že řada států se postavila proti absolutnímu zákazu válečného užití.²⁶ Vyhradily si tak právo použít chemické zbraně v případě odvetného útoku, tedy pokud by tyto prostředky někdo použil proti nim. Některé státy zase uznaly jen, aby zákaz použití platil pouze mezi členskými státy dohody, bylo tedy možné tyto zbraně uplatnit proti třetím státům, neúčastnících se smlouvy. Dalším zásadním nedostatkem byla skutečnost, že Protokol pouze zakazoval válečné užití těchto prostředků, *ne jejich produkci, vývoj a držbu.*

²⁵ Pitschmann, V., Historie chemické války, op.cit.,str. 41.

²⁶ OPCW.ORG. (online), Dostupné na www.opcw.org/news-publications/publications/history-of-the-chemical-weapons-convention/ (navštíveno 18.3.2011)

4. Chemické a biologické zbraně ve třicátých letech a během 2. světové války

Vlna období pacifismu a snahy o mezinárodní odzbrojení po I. světové válce byla opět vystřídána érou zbrojení po nástupu fašistických režimů v Německu a Itálii. Toxické zbraně nestály v tomto zbrojení stranou, i když během 2. světové války na bitevních polích téměř nasazeny nebyly.

4.1. Zbrojení v meziválečném období

Ženevský protokol zakazující použití chemických a biologických látek byl od roku 1928 v platnosti, nezakazoval však vývoj a výrobu, a tak během třicátých let pokračovaly mocnosti v rámci zbrojení i v hromadění chemického arzenálu. Dobře vybaven na případnou chemickou válku byl SSSR a také Francie, přestože právě ta iniciovala a jako první podepsala zmiňovaný protokol. Obě mocnosti se zaměřily především na produkci yperitu a fosgenu. Nejvíce omezila chemický vývoj Velká Británie, která ve větším vyráběla pouze slzotvorné látky, které Ženevský protokol nezakazoval.²⁷

Německo po nástupu Hitlera k moci roku 1933 započalo mohutné zbrojení. Jednou z oblastí, na kterou byla zaměřena pozornost, se stala i výroba chemických zbraní. Vývoj byl orientován do několika oblastí. Za první byly vyráběny dusivé plyny, dobře známé a otestované v 1. Světové válce, jako byl kupříkladu fosgen. Za druhé, vývoj byl směřován na zdokonalení zpuchýřujících látek, především různých druhů yperitu, zejména dusíkatého a sirného. Za třetí, probíhal výzkum, který by přinesl ještě účinnější a doposud neznámé chemické látky. Tento vojenský výzkumný program probíhal v rámci *koncernu I.G. Farben* a v jeho čele stál *Dr. Gerhard Schrader*.

²⁷ Horká, J., op. cit., str. 43-45.

Výzkum byl původně orientován na zemědělské účely, konkrétně tvorbu nových insekticidů k ochraně rostlin. Toxické účinky objevené u nově nalezených látek se však ukázaly jako ideální pro vojenské využití. Tyto látky byly označeny jako „trilony“. Jedná se o vysoce nebezpečné organofosforové sloučeniny tabun, sarin, soman a pozdější látku VX. Tyto nervově paralytické prostředky se ukázaly jako doposud nejnebezpečnější chemické zbraně, které lidstvo vytvořilo.²⁸

4.2. Použití chemických zbraní ve válce Itálie s Etiopií

Z evropských zemí se nejrozsáhlejšího použití chemických zbraní v tomto období dopustila Mussoliniho Itálie. Po nástupu fašismu v roce 1922 bylo zahájeno masivní zbrojení. Itálie měla výborné surovinové předpoklady, zejména co se týká zdrojů soli pro výrobu chlóru, arzenu, síry a bromu. Během 20. a 30. let se zaměřila především na výrobu yperitu a fosgenu, které se nejvíce osvědčily v I. světové válce.

V letech 1935 – 1936 vedla Itálie válku proti Etiopii. Tento konflikt byl výsledkem italské snahy získat další africkou kolonii a spojit tak území, která již byla pod italskou nadvládou – Somálsko a Eritreu. Italské vojenské velení se nakonec v této válce rozhodlo využít chemického útoku. Především rozprášení yperitu během náletu se ukázalo velice účinným. Díky vysokým etiopským teplotám byl plyn velmi prchavý a dobře se šířil. Místní domorodí válečníci navíc nebyli kvůli nedostatku oděvu před smrtelným účinkem zpuchýřujícího plynu vůbec chráněni. Italové během válečného konfliktu použili kolem 700 tun otravných látek, zasaženo bylo téměř čtvrt milionu lidí a nejméně 15 000 na následky chemických útoků zemřelo.²⁹

Tento válečný konflikt je bezesporu jedním z nejostudnějších v celé historii. Na jedné straně stála moderně vyzbrojená Itálie, na druhé straně

²⁸ Prymula, Roman, Biologický a chemický terorismus: Informace pro každého. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, s.r.o., 2002 ISBN 80-247-0288-6, str. 96-97.

²⁹ Horká, J., op. cit., str. 45

domorodí válečníci, často vyzbrojeni ve středověkém duchu, pouze meči, štíty luky a oštěpy. Přesto dlouho dokázali italským jednotkám, vyzbrojeným tanky a kulomety, vzdorovat. Teprve právě zmíněné nasazení letectva a chemických zbraní zlomilo etiopský odpor, 5. května 1936 pak došlo k definitivní kapitulaci.

V případě Etiopie můžeme nalézt paralelu i s prvorepublikovým Československem a Mnichovskou dohodou. Francie a VB uplatňovaly během třicátých let vůči fašistickým režimům Německa a Itálie tzv. *politiku appeasementu*. Myšlenka tohoto přístupu byla zhruba taková: „nechejme uspokojit mocenské ambice fašistů na malých a nedůležitých státech, to jim snad bude stačit, hlavně že bude zachován mír pro nás a relativně i celosvětově“. Francie a VB se na obranu nezávislosti Etiopie nepostavily, naopak dokonce v prosinci roku 1935 krátce před tím než se poprvé Italové uchýlili k použití chemických zbraní, nabídly Itálii obrovský ústupek a fakticky rozdělení Etiopie v tzv. *Laval-Hoarově dohodě*. Veřejné mínění se však ostře postavilo proti takovému paktu a Francie i VB byly nuceny nabídku odvolat.³⁰

4.3. Důvody nenasazení chemických zbraní ve 2. světové válce

Přestože Německo prokazatelně ve vývoji chemických zbraní pokročilo nejdále, jakožto prostředek vedení války je nevyužilo. Za touto skutečností lze stěží hledat nějaké etické důvody, chemické látky byly uplatněny jako smrtící prostředek v koncentračních táborech, na bojištích 2. světové války však téměř použity nebyly.

Otázkou je proč? Proč především v závěru války nenasadila „třetí říše“ tyto smrtící zbraně jako prostředek poslední snahy o zvrát či odvetu? Odpovědí se nabízí hned několik. Především, Německo nemělo dostatečné informace o tom, jaké prostředky v oblasti chemických zbraní mají jeho

³⁰ Nálečka, V., op. cit. str. 125 – 128.

soupeři. Mnoho německých odborníků se domnívalo, že i ostatní státy jsou schopny vyrábět tabun či sarin, každopádně se však vědělo, že Spojenci mají značné zásoby lewisitu. Německo tak mělo oprávněné obavy z případného odvetného útoku stejnými prostředky. Teprve po válce vyšlo najevo, že „*třetí říše*“ byla jediná, která disponovala těmito novými bojovými plyny.

Druhým důvodem je skutečnost, že Německo by potřebovalo k vývoji a případnému efektivnímu použití těchto nových látek více času. *Závod I.G. Farben v Dyhernfurthu* vyrobil během roku 1942 údajně asi 12 000 tun tabunu, ten se však rozkládal již v nádržích bomb a při nižších teplotách se nevypařoval. Výstavba továrny na výrobu sarinu byla zahájena ve Falkenhagenu teprve v září 1943 a do konce války nebyla ještě dokončena. Co se týče somanu, ten se nedostal ani přes stádium laboratorního výzkumu. Údajně bylo vyrobeno „pouze“ 0,5 – 10 tun této látky. Použití chemických zbraní se nezdálo vhodné ani z hlediska vojenské strategie. Spojenci měli výraznou leteckou převahu a navíc samotní Němci neměli dostatečnou protichemickou ochranu.³¹

Posledním, dosti spekulativním důvodem, pak může být skutečnost, že sám vůdce třetí říše Adolf Hitler byl během I. světové války zasažen na frontě bojovým plynem a následkem tohoto traumatu se mohl zdráhat tyto bojové prostředky využít.

4.4. Japonské válečné zločiny

Japonci použili chemické zbraně v čínsko-japonské válce, která začala již před vypuknutím války světové a pokračovala prakticky až do kapitulace Japonska. Roku 1931 japonská armáda napadla oblast Mandžuska. Japonci používali v boji často plněné dělostřelecké granáty a využívali zejména speciální směsi yperitu s lewisitem. Tato směs se vyznačovala nízkým bodem tuhnutí a byla tak vhodná i pro boj v sibiřských podmínkách. Ztráty, které

³¹ Pitschmann, V., *Historie chemické války*, op. cit., str. 62-68.

japonské jednotky způsobily během mnoha let bojů pomocí chemických zbraní, nebyly dostatečně zaznamenány, faktem však zůstává, že Japonci zanechali na území Číny celkem okolo 400 000 kusů chemických zbraní.³²

Pokud se zabýváme tématem biologických zbraní je nutno zmínit v souvislosti s tímto konfliktem japonskou *Jednotku 731* a jejího velitele *Shira Ishiu*.³³ Tato jednotka v Mandžusku v utajení prováděla na zajatcích a čínských rolnících nelidské pokusy za účelem zkoumání a následného vývoje biologických zbraní. Oběti těchto pokusů byly infikovány bakteriemi způsobujícími mor, cholera, úplavici či tyfus. O Shiru Ishiiovi se dá směle hovořit jako o japonské obdobě Josefa Mengeleho. Vězni museli kvůli „vědeckým účelům“ projít nepředstavitelným utrpením, kupříkladu pitváním zaživa. Počet obětí těchto pokusů se odhaduje na několik tisíc. Po skončení války však Ishiu a další zúčastnění lékaře nečekal válečný soud, obdobně jako některé jejich nacistické „kolegy“. V roce 1948 dostal Shiro Ishii od Američanů imunitu, za což jim výměnou poskytl cenné informace o bakteriologických testech. USA tím podpořily vlastní začínající program vývoje biologických zbraní a zároveň zabránily, aby tyto informace získala konkurenční sovětská strana. Z etického hlediska, bezesporu jeden z nejodsouzenějších činů v dějinách lidstva.

4.5. Celkové zhodnocení použití nekonvenčních zbraní během 2. světové války

Závěrem můžeme konstatovat, že druhá světová válka naštěstí nepřinesla v porovnání s první světovou válkou žádné větší použití nekonvenčních zbraní, samozřejmě s výjimkou atomové bomby. Důvodem pak byla paradoxně skutečnost, že mocnosti na jedné straně vlastnily mnohem větší arzenál než dříve. Stav zásob otravných látek představoval

³² Pitschmann, V., Historie chemické války, op.cit., str. 78-79.

³³ Mangold, Tom, Goldberg, Jeff, A mnoho lidí zemřelo...1.vyd. Praha:Themis, 2001. ISBN 80-7312-000-3, str. 21-35.

400 000 tun, což je třikrát více než bylo použito během I. světové války³⁴. Zároveň však tyto bojové prostředky doposud neměly pozici rozhodující a odstrašující zbraně, která by mohla jednoznačně přiklonit vítězství na stranu toho, kdo se je odváží použít. Obavy z případné odvety tak vytvořily „rovnováhu strachu“. Právě v případech, kdy odplata ze strany nepřítele nehrozila, se válčící státy, nehledě na mezinárodní právo, neštítily chemické či biologické zbraně použít. Dostatečnými důkazy jsou italské tažení proti Etiopii nebo válečné akce Japonska v Mandžusku.

³⁴ Pitschmann, V., Historie chemické války, op. cit., str. 62.

5. Období studené války

Po skončení 2. světové války byla většina světa politicky bipolárně rozdělena na východní a západní blok, v čele s velmocemi SSSR a USA, právě během následujících téměř pěti desetiletí došlo k nahromadění obrovského množství zbraní hromadného ničení.

5.1. Závody ve zbrojení v padesátých letech

V průběhu padesátých let probíhala mezi USA a SSSR první etapa závodů ve zbrojení, největší důraz byl přirozeně kladen na nejničivější jaderné zbraně. Obě velmoci však měly své programy i na vývoj chemických a biologických zbraní.

Pokud se jedná o vývoj chemických zbraní, pozornost byla věnována na základě ukořistěných objevů IG Farben především nervově paralytickým látkám a jejich zlepšování. Hlavním americkým zařízením pro výzkum a vývoj chemických zbraní se stalo Chemické válečné středisko v Edgewoodu. Byla vytvořena nová skupina, tzv. *V-látek*, jako vojensky nejvhodnější byla později vybrána sloučenina pod krycím názvem VX. V pozdějších letech dále výzkum směřoval do oblasti tvorby *binárních*, tedy dvousložkových zbraní. Tyto zbraně byly založeny na principu spojení dvou či více netoxických látek, které se tímto spojením teprve stávaly toxickými. Jejich velká přednost spočívala ve výrazně vyšší bezpečnosti manipulace a skladování.³⁵

V oblasti vývoje bakteriologických zbraní se hlavním sídlem amerického výzkumu stal roku 1943 *Camp Detrick*, středisko asi osmdesát kilometrů severozápadně od Washingtonu. Dalším významným centrem byla zbrojovka v *Pine Bluffu* ve středním Arkansasu. Zde bylo zařízení pro vývoj a výrobu chemických zbraní (od roku 1942) i biologických zbraní (od roku

³⁵ Pitschmann, V., Historie chemické války, op. cit., str. 88-93.

1954).³⁶

Na začátku padesátých let probíhalo testování a experimenty s nově vyvinutými biologickými zbraněmi, armáda dokonce zkoušela rozptylovat simulanty látek nad americkým územím, aby vyzkoušela, kolik lidí by bylo případným útokem zasaženo. Vývoj biologických zbraní urazil za pouhé jedno desetiletí obrovský krok vpřed. Na počátku bylo nutné překonat mnoho technických obtíží, než bylo možné bakterie a viry transformovat do podoby použitelné pro efektivní bojový prostředek. Nakonec, v polovině šedesátých let, vojenští vědci dokázali převést jakýkoli mikroorganismus do použitelné suché biologické látky, věděli jak chránit tyto mikroorganismy před složitější manipulací, která provázela jejich přípravu do zbraní a věděli také jak chránit organismy před rozpadem po rozptýlení.

Pozadu nezaostával ve vývoji a ve zbrojních závodech ani SSSR. Dohled nad programem biologických zbraní byl po válce svěřen samotnému Stalinovu zástupci Lavrentiji Berijovi, prvním poválečným zařízením pro biologické zbraně se stal *Zagorsk*, dále pak *Sverdlovsk* a praktické testování se odehrávalo na ostrově *Vozrožděnije* v Aralském moři.³⁷

5.2. Použití toxických zbraní ve válkách v Koreji a ve Vietnamu

Z hlediska historie chemických a bakteriologických zbraní je nutno jednoznačně zmínit dva konflikty - korejský a vietnamský. Válka v Koreji probíhala v letech 1950-1953 a americká armáda zde bojovala na jihokorejské straně proti komunistické Severní Koreji. Během tohoto konfliktu byly Spojené státy na mezinárodním poli několikrát obviněny z použití chemických i biologických zbraní. V komisi OSN pro odzbrojení, která zasedala od 14. března 1952, žádal SSSR o zřízení speciální skupiny expertů k vyšetření bakteriologické války v severní Koreji. Sovětský zástupce

³⁶ Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 42-44.

³⁷ Tamtéž, str. 54-57.

OSN Malik předložil materiály o americkém bakteriologickém výzkumu a žádal vládu USA o ratifikaci Ženevského protokolu. *Americký delegát odpověděl, že bakteriologický výzkum má ryze obranný charakter a že jeho země se nezřekne žádné zbraně sloužící k zastavení komunistické agrese.*³⁸

Podezření z vedení biologické války potvrzovaly následně i závěry *Mezinárodní komise pro šetření faktů o vedení bakteriologické války v Koreji a Číně*. Americké politické i armádní vedení však veškerá tato obvinění odmítlo a označilo je za křivé a pomlouvačné.

V letech 1961 až 1971 vedly Spojené státy válku ve Vietnamu, právě v tomto konfliktu také byly v největším rozsahu od konce 2. světové války použity chemické zbraně. Oblast Indočíny pokrytá neprostupnými lesy byla ideálním místem pro vedení partyzánské války, technologická převaha nebyla americkým jednotkám v takovémto terénu platná. K odkrytí partyzánských stezek bylo třeba nejprve zničit tento přirozený přírodní kryt a tak byly v této válce do boje nasazeny defolianty a herbicidy, látky sloužící k ničení lesů, polí, plantáží a keřových porostů. Mezi nejznámější a nejpoužívanější patřily zejména směsi s kódovým označením *Orange, White a Blue*. Během válečných operací byla zasažena asi jedna desetina území celého jižního Vietnamu.

USA se snažily na mezinárodní scéně své vojenské akce omlouvat s tím, že se vlastně o žádnou chemickou ani biologickou válku nejedná, protože se vlastně jedná jen o látky široce používané v zemědělství a netoxické pro člověka. Opak byl však pravdou, následkem použití těchto látek byl zničen zhruba takový počet potravin, který mohl nasytit přibližně 2 miliony lidí, téměř stejný počet lidí byl kvůli konzumaci intoxikovaných potravin otráven, z toho asi 3500 lidí přímým následkem otravy zemřelo. Mnoho dalších pak bylo postiženo chronickými zdravotními problémy. Účinky toxických látek také zanechaly nesmazatelnou stopu na následujících

³⁸ Pitschmann, V., Historie chemické války, str. 96

generacích, odhaduje se, že od konce války se ve Vietnamu narodilo na 200 000 těžce deformovaných dětí.

Kromě defoliantů a herbicidů byly ve válce americkou stranou použity již dobře známé dusivé otravné látky jako například fosgen. Na konci války, kdy se situace pro Američany stávala neudržitelnou, byly nasazeny do boje i nervově paralytické látky, zejména sarin a VX.³⁹

Na příkladech těchto konfliktů je možné jasně demonstrovat přístup USA k chemickým a biologickým zbraním v padesátých a šedesátých letech. Opět se zde střetáváme s hlavním dilematem zbraní hromadného ničení, tj. efektivita zbraně vs. morálnost zbraně. Jeden z vysokých představitelů armádního chemického sboru generál Lux vyjádřil v té době tento postoj takto: „...pokud početní stavy armád zůstávají rozhodujícím činitelem v dosažení vojenských vítězství jak v jednotlivých bojích, tak i v celé válce, budou plyn a mikroby nejefektivnější zbraní.“⁴⁰

5.3. Cesta k mezinárodní smlouvě zakazující biologické zbraně

Prezidentem, který se rozhodl skoncovat s americkým programem vývoje toxických zbraní, se stal *Richard Nixon*. Dne 25. Listopadu 1969 veřejně oznámil úmysl zastavit nejen probíhající výzkum, ale i záměr likvidace stávajícího biologického arzenálu. Ve svém projevu přednesl: „*Biologické zbraně mají masivní, nepředvídatelné a potenciálně nekontrolovatelné důsledky. Mohou způsobit globální epidemie a poškodit zdraví budoucích generací*“.⁴¹

Jaké důvody se skrývali za tímto důležitým politickým rozhodnutím? V první řadě je třeba zmínit vietnamský konflikt. Počet odpůrců vietnamské války, z řad politických představitelů i americké veřejnosti stále narůstal a jedním z nejčastějších terčů kritiky se stalo používání herbicidů s vážnými

³⁹ Pitschmann, V., *Historie chemické války*, op.cit., str. 98-103.

⁴⁰ Tamtéž, str. 87.

⁴¹ Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 65

následky americkou armádou. Zákaz těchto a jiných bojových prostředků s biologickými následky tak alespoň z části mohl přispět k nápravě pošramocené reputace amerických ozbrojených sil.

Druhým argumentem pro ukončení biologického programu, byl ten prostý fakt, že americké politické i armádní špičky nespatořovaly v chemické a biologické munici dostatečný potenciál. Většina skladovaných prostředků byla nemoderní a zejména ve srovnání s nukleárními zbraněmi naprosto neefektivní. Tuto skutečnost patřičně vystihuje výrok, kterého se měl údajně dopustit sám prezident Nixon, když při soukromém rozhovoru odpovídal na dotaz, zda bylo rozumné zbavit se celé zásoby biologických zbraní, aniž si nějaké ponechali pro případ budoucí potřeby. Nixon na to odpověděl: „*Nikdy ty prokleté bakterie nepoužijeme, tak na co je mít jako odstrašující sílu? Jestli je někdo použije proti nám, napadneme ho atomovkou.*“⁴²

Třetím podstatným důvodem, který vedl Spojené státy k tomuto zákazu, byla perspektiva pro budoucnost. USA učinily první krok a tím se otevírala cesta k mezinárodní smlouvě, která by otázku biologických a chemických zbraní nějakým způsobem upravila. Zastánci mezinárodní smlouvy argumentovali tím, že pokud bude tato problematika s úspěchem vyřešena, zbaví se tím americká národní obrana velkého břemene. Podle vyúčtování Pentagonu se částka utracená za biologický program za 26 let existence vyšplhala na 726 milionů dolarů, v tom byly zahrnuty zejména náklady na zařízení, materiál, personál, testování a skladování. Objem vynaložených prostředků stále stoupal během šedesátých let, což mělo souvislost nejen s probíhajícím vietnamským konfliktem ale i se snahou držet krok se sovětským biologickým výzkumem. Přestože se tato částka může zdát vysoká, je přehlédnutelná právě při srovnání s částkou vynaloženou na atomové zbrojení.

Biologické a chemické zbraně, levnější a dostupnější, se tedy jevily

⁴² Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 73.

jako potenciální hrozba nejen ze strany SSSR ale i ze strany „chudších“ států s limitovanými finančními i technologickými prostředky. Další důvod pro to, aby se dostaly pod mezinárodní kontrolu.

Pro problematiku chemických a biologických zbraní sloužilo v této době v rámci OSN multilaterální jednací fórum, tzv. *Výbor osmnácti států pro odzbrojení* (*Eighteen Nations Disarmament Committee*), předchůdce pozdější *Konference o odzbrojení*. První návrh celosvětové smlouvy přišel již v roce 1968 ze strany VB. Sovětský svaz však tento návrh ostře odmítl, argumentoval zejména proti oddělení biologických zbraní od chemických. Chemické a biologické zbraně byly totiž do této doby předmětem společného jednání jako jedna skupina zbraní. Hlavním důvodem pro odmítnutí byla však skutečnost, že by měl existovat vůbec nějaký kontrolní mechanismus dodržování smlouvy. Týmy Spojených národů totiž měly dle původního návrhu vyšetřovat všechny žaloby na nedodržování, jakákoli inspekce „ze Západu“ však byla pro tehdejší SSSR něčím naprosto nemyslitelným.

Za Spojené státy byl pověřen k vyjednávání se SSSR v polovině roku 1969 velvyslanec a zkušený diplomat James Leonard. Jednání se neúspěšně táhla dlouhou dobu, nic nenasvědčovalo tomu, že by Sovětský svaz hodlal ustoupit. V srpnu 1970 však na konferenci o odzbrojení v Ženevě došlo k obratu, Leonard se zde setkal s pověřencem sovětského ministra zahraničí Andreje Gromyka velvyslancem Alexejem Roščinem. Na schůzce předal jmenovaný delegát sovětský návrh smlouvy, která se v nejdůležitějších principech neodchylovala od návrhů dříve předkládaných Velkou Británií a Spojenými státy.⁴³

5.4. Úmluva o zákazu biologických zbraní

Cesta k mezinárodní shodě a budoucí multilaterální smlouvě se tak konečně otevřela. Sice jen, co se týkalo oblasti biologických zbraní, ale i tak

⁴³ Mangold, T., Goldberg, J., op.cit., str. 70-71.

šlo o velký diplomatický úspěch. Je třeba si uvědomit, že biologické zbraně v této době byly vnímány jako výrazně menší hrozba než zbraně jaderné a také jako méně závažná hrozba než zbraně chemické. Dosažení konsensu v této oblasti tak bylo bezpochyby nejsnazší.⁴⁴ Vzájemná dohoda v této oblasti znamenala oboustranný vstřícný politický krok. Diplomatické snahy tak v průběhu sedmdesátých let mohly pokračovat a jejich výsledkem se staly především bilaterální úmluvy mezi USA a SSSR - SALT I z roku 1972 a SALT II z roku 1979. Pokud jde o problematiku chemických zbraní, ta byla prozatím ponechána stranou, jako předmět pozdějšího jednání.

Během srpna 1971 následovaly příkladu mocností – USA, SSSR a VB další státy a dohoda tak mohla být předložena Valnému shromáždění OSN. V prosinci téhož roku Valné shromáždění odsouhlasilo smlouvu jednomyslně poměrem 110:0 hlasů. K podpisu dohody pak došlo 10. dubna 1972 v Londýně, Washingtonu a Moskvě. Během následujících let probíhal ratifikační proces v jednotlivých státech a smlouva vstoupila konečně v platnost 26. března 1975.⁴⁵

Byla to první mezinárodní smlouva od 2. světové války, která zakazovala vlastnictví a použití celé jedné třídy zbraní hromadného ničení. Je na místě se blížeji podívat na jednotlivé nejpodstatnější články smlouvy.

Článek 1 stanoví:

Každý smluvní stát této Úmluvy se zavazuje, že nebude nikdy a za žádných okolností vyvíjet, vyrábět, hromadit nebo jakýmkoli jiným způsobem získávat nebo mít v držení:

1. mikrobiologické nebo jiné biologické agenty nebo toxiny jakéhokoli původu či způsobu výroby, a to takových druhů a v takovém množství, které nejsou určeny k preventivním, ochranným nebo jiným mírovým účelům;

⁴⁴ Ondřej, Jan, Mezinárodněprávní úprava kontroly odzbrojení. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-824-7, str. 12-13

⁴⁵ Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 72.

2. zbraně, zařízení nebo nosiče určené k použití takových agentů nebo toxinů k nepřátelským účelům nebo v ozbrojeném konfliktu.

Článek 2 pak stanoví:

Každý smluvní stát této Úmluvy se zavazuje zničit nebo převést na mírové účely co nejdříve, nejdéle však do devíti měsíců po vstupu Úmluvy v platnost, všechny agenty, toxiny, zbraně, zařízení a nosiče uvedené v článku I Úmluvy, které vlastní nebo které jsou pod jeho jurisdikcí nebo kontrolou. Při plnění ustanovení tohoto článku budou zachována všechna nutná bezpečnostní opatření k ochraně obyvatelstva a životního prostředí⁴⁶.

V těchto člancích je třeba se především zaměřit na záměrně zvolené pojmy preventivní, ochranné nebo jiné mírové účely. Dalo by se říci, že smlouva chápe pojem zbraň úzce jako prostředek k útoku. V praxi to tak znamená, že smlouva neznamenal konec biologického výzkumného programu, pouze zakazovala jeho ofenzivní účel. Tyto teze o mírovém využití jsou pak definitivně potvrzeny v článku 10, který stanoví, že:

1. *Smluvní státy této Úmluvy se zavazují napomáhat co možná nejširší výměně zařízení, materiálů a vědeckých a technických informací pro využití bakteriologických (biologických) agentů a toxinů pro mírové účely a mají právo se účastnit takové výměny. Smluvní státy Úmluvy, které budou moci tak učinit, budou spolupracovat individuálně nebo společně s dalšími státy nebo mezinárodními organizacemi při rozvoji a aplikaci vědeckých objevů v oblasti bakteriologie (biologie) za účelem předcházení výskytu chorob, nebo k jiným mírovým účelům.*
2. *Tato Úmluva bude prováděna tak, aby nedocházelo k narušování hospodářského nebo technického rozvoje smluvních států Úmluvy nebo mezinárodní spolupráce v oblasti mírové bakteriologické (biologické)*

⁴⁶ Ondřej, J., Potočný, M., op.cit., str. 257-258.

činnosti, včetně mezinárodní výměny bakteriologických (biologických) agentů a toxinů a zařízení pro zpracování, použití nebo výrobu bakteriologických (biologických) agentů a toxinů k mírovým účelům v souladu s ustanoveními této Úmluvy.⁴⁷

Výroba a výzkum pro mírové účely tedy skutečně nebyla nijak omezena. Nebyly stanoveny žádné limity, ani pro množství, ani pro okruh nebezpečných látek. Dalším závažným problémem byla vymahatelnost této smlouvy v praxi. Bylo ponecháno čistě na odpovědnosti států, zda budou závazky ze smlouvy dodrženy.

Článek 4 stanoví:

Každý smluvní stát této Úmluvy se zavazuje přijmout v souladu se svým ústavním postupem veškerá nutná opatření k zákazu a zamezení vývoje, výroby, hromadění, získávání nebo držení agentů, toxinů, zbraní, zařízení a nosičů uvedených v článku I Úmluvy, a to kdekoliv na území takového státu pod jeho jurisdikcí nebo pod jeho kontrolou.

Určitá forma kontroly je nastíněna v článku šestém:

- 1. Kterýkoliv smluvní stát této Úmluvy, který zjistí, že akce kteréhokoliv jiného smluvního státu představují porušení závazků převzatých na základě ustanovení této Úmluvy, může podat stížnost Radě bezpečnosti Organizace spojených národů. Taková stížnost musí obsahovat veškeré možné důkazy potvrzující její opodstatněnost, jakož i žádost o její posouzení Radou bezpečnosti.*
- 2. Každý smluvní stát této Úmluvy se zavazuje spolupracovat při provádění jakéhokoliv šetření, které Rada bezpečnosti může provést v souladu s ustanoveními Charty Organizace Spojených Národů na základě stížnosti,*

⁴⁷ OPBW.ORG. The Biological and Toxin Weapons Convention Website (online), Dostupné na www.opbw.org/ (navštíveno 24.6.2011)

*kteřou Rada obdrží. Rada bezpečnosti bude informovat smluvní státy Úmluvy o výsledku šetření.*⁴⁸

Nad tímto kontrolním systémem se lze však pouze pousmát. Nebyly stanoveny žádné formální postupy, ohlašovací povinnosti a zejména sankce za případné porušení. Představa, že by bylo možné v polovině sedmdesátých let pomocí nátlaku či dokonce hrozby silou požadovat provedení případných inspekcí na sovětském území, ale i opačně, Sověty na americkém území, byla naprosto nemyslitelná. Takové případné hrozby by přinejlepším zapříčinily naprosté zmrazení diplomatických snah mezi Východem a Západem, v nejhorším případě by pak mohly být vyloženy jako vyhlášení války. Snahy pokračovat v procesu odzbrojování a celkovém snížení napětí studené války by byly v každém případě zmařeny. Hranici mezi obranným, preventivním výzkumem a výzkumem útočným bohužel není prakticky možné v této oblasti bez adekvátních odborných inspekcí stanovit.

Další články smlouvy zavazují státy k pokračování jednání o problematice chemických zbraní, ukládají státům závazek pomoci a podpory jiného smluvního státu v případě nebezpečí a především je zde stanoven určitý „sebereflexní mechanismus“ v podobě ustanovení *konference smluvních států*. První hodnotící konference byla konána v roce 1980, druhá pak v roce 1986.

Z dnešního pohledu je zjevné, že důslednější smlouvy pravděpodobně nebylo možné v této době dosáhnout. Můžeme s klidným svědomím říci, že samotná existence smlouvy byla úspěchem mezinárodní diplomacie a určitý způsob regulace (i když nedostatečný) je vždy samozřejmě lepší než regulace žádná. To platilo pro smlouvu o biologických zbraních ale ostatně i pro jiné smlouvy z té doby upravujících zbrojení. Další mezinárodní dohodou

⁴⁸ Tamtéž, str. 258

ve vztahu k chemickým a biologickým zbraním byla kupříkladu *Úmluva o zákazu vojenského nebo jakéhokoli jiného nepřátelského použití prostředků měnících životní prostředí* z roku 1977⁴⁹. Problematika biologického výzkumu se tak od této doby do značné míry stala otázkou vzájemné důvěry i pochybností, otázkou, zda skutečně úspěšně došlo k zastavení biologického zbrojení nebo zda se toto zbrojení přesunulo do ještě většího utajení.

<i>Vztah některých států k Úmluvě o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických a toxinových zbraní a o jejich zničení⁵⁰</i>		
Stát	Datum podpisu	Datum ratifikace či přistoupení
Albánie	--	03. 06. 1992
Argentina	01. 08. 1972	27. 11. 1979
Austrálie	10. 04. 1972	05. 10. 1977
Brazílie	10. 04. 1972	27. 02. 1973
Česká republika	--	05. 04. 1993
Čína	--	15. 11. 1984
Egypt	10. 04. 1972	--
Francie	--	27. 09. 1984
Indie	15. 01. 1973	15. 07. 1974
Irák	11. 05. 1972	19. 06. 1991
Itálie	10. 04. 1972	30. 05. 1975
Izrael	--	--
Írán	10. 07. 1972	22. 08. 1973
Japonsko	10. 04. 1972	08. 06. 1982
Jižní Korea	10. 04. 1972	25. 06. 1987
Jihoafrická republika	10. 04. 1972	03. 11. 1975
Libye	--	19. 01. 1982
Myanmar (Barma)	10. 04. 1972	--
Německo	10. 04. 1972	28. 11. 1972
Pákistán	10. 04. 1972	25. 09. 1974
Rusko	10. 04. 1972	26. 03. 1975
Saúdská Arábie	12. 04. 1972	24. 05. 1972
Severní Korea	--	13. 03. 1987
Slovensko	--	17. 05. 1993
Sýrie	14. 04. 1972	--
Švédsko	27. 02. 1975	05. 02. 1976
Velká Británie	10. 04. 1972	26. 03. 1975
Vietnam	--	20. 06. 1980
USA	10. 04. 1972	26. 03. 1975

⁴⁹ Pitschmann, V., Historie chemické války, op.cit., str. 87.

⁵⁰ OPBW.ORG (online), Dostupné na www.opbw.org/ (navštíveno 12.8. 2011)

5.5. Incident ve Sverdlovsku – „Biologický Černobyl“

Mikrobiologický a virologický institut, označovaný též jako *vojenská zařízení č.19 (Compound 19)* bylo vystavěno roku 1947 a postupně se stalo největším sovětským střediskem pro výrobu a výzkum bakterií a toxinů. Zařízení, vybudované původně zcela mimo město, se postupem let rozrůstalo a stejně tak samotné město Sverdlovsk. Celý institut byl tak v roce 1979 již obklopen komplexem mnoha dalších průmyslových i obytných budov. Dne 2.dubna 1979 se zde odehrála nejzávažnější havárie v dějinách výroby biologických prostředků. Tento incident se sovětské vedení snažilo co nejvíce utajit, dalo by se říci, že ještě intenzivněji než pozdější neslavnou černobylskou havárii. Důvody jsou v tomto případě zřejmé. Uplynuly pouhé čtyři roky od doby, co *Úmluva o zákazu biologických zbraní* vstoupila v platnost. Tohoto roku také vznikla *Konference o odzbrojení (The Conference on Disarmament)*⁵¹, významné mezinárodní fórum, které mělo být do budoucna jednotnou platformou pro vyjednávání v oblasti odzbrojení a také tedy místem pro řešení otázek zbraní hromadného ničení, zejména nukleárních. Pokud by celá pravda vyšla v té době najevo, mezinárodní důsledky mohly být nedozírné.

K nehodě došlo pravděpodobně následujícím způsobem. Jeden z pracovníků odpolední směny odmontoval speciální filtr chránící ventilaci sušárny spor před únikem antraxových částic. Filtr již byl zanesen a potřeboval výměnu, k té však naneštěstí nedošlo. Než si technici uvědomili, k jak závažnému došlo pochybení, do ovzduší v okolí továrny uniklo několik kilogramů prachu s obsahem smrtelně nebezpečných antraxových spór.

Po dvou dnech od úniku začalo přibývat případů nemocných se závažnými symptomy. Mezi ně patřila především vysoká horečka, dýchací obtíže, zvracení a modrající rty. Doktoři, kteří stejně jako všichni ostatní o

⁵¹UNOG. The United Nations Office at Geneva.(online) Dostupné na [www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/2D415EE45C5FAE07C12571800055232B?OpenDocument](http://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/2D415EE45C5FAE07C12571800055232B?OpenDocument) (navštíveno 12.5.2011)

nehodě vůbec nic netušili, si s náhle propuknuvší „epidemií“ vůbec nevěděli rady. Mrtvých přibývalo a mezi lékaři i prostým obyvatelstvem se šířila panika. Konečný počet obětí a poškozených následkem incidentu je dodnes neznámý, odhadovaný počet mrtvých se pohybuje mezi 64 až 600 oběťmi.

Sovětskému politickému i armádnímu velení bylo jasné, že minimálně skutečnost, že příčinou katastrofy byl antrax, není už možné v plném rozsahu utajit. To, že smrtící látka unikla z vojenského biologického zařízení, nemohlo být samozřejmě za žádných okolností oficiálně přiznáno. Proběhla mimořádná krycí akce, jejímž cílem bylo zahlazení či zfalšování stop. Za příčinu antraxové otravy byl označen nakažený dobytek a maso z něj pocházející, které bylo prodáno na černém trhu. Pro podporu této teorie byly prováděny zastírací manévry. Maso, které neprošlo kontrolou, bylo zkonfiskováno a spáleno, příslušníci KGB se postarali o to, aby veškeré záznamy (zejména ty nemocniční) byly zničeny či zfalšovány, přesné příčiny úmrtí pak již nebylo možné vypátrat.

Zprávy o události postupně začaly pronikat i na Západ. První zmínky, i když značně nepřesné, se začaly objevovat v tisku. Americké výzvědné služby, zejména CIA, samozřejmě také nezhálely a snažily se zjistit nakolik se zvěsti o „sovětské biologické katastrofě“ zakládají na pravdě.

V březnu 1980 se Spojené státy prostřednictvím svého velvyslance v Moskvě Thomase Watsona přímo obrátily na představitele sovětského ministerstva obrany, zda bylo příčinou sovětské tragédie testování biologických zbraní. Sovětští představitelé takovéto nařčení ostře a pobouřeně odmítli, pravdu o havárii a tedy i povaze svého výzkumu také přiznat nemohli. V zoufalém protiútku obvinili Američany, že oni sami porušují *Úmluvu o zákazu biologických zbraní*. Podle sovětského prohlášení se údajně USA provinily proti duchu dohody tím, že svá obvinění zveřejnily a dokonce využily za účelem protisovětské propagandy, přestože Úmluva hovoří o „spolupráci“ a „konzultaci“.

Musíme si uvědomit, že v této době bylo napětí mezi oběma velmocemi mimořádně velké. Předmětem svárů byla především nedávná sovětská invaze do Afghánistánu a také americký bojkot moskevských olympijských her. Tyto skutečnosti byly ve vzájemných „přestřelkách“ a propagandistickém boji na obou stranách hojně využívány. V oficiálním mezinárodním zdůvodnění celého incidentu Sověti použili svoji uměle vytvořenou teorii o nakaženém dobytku a kontaminovaném mase. Debaty a spory ohledně Sverdlovsku a zmíněného incidentu nicméně neutichly po celá osmdesátá léta. K odhalení pravdy došlo až po pádu sovětského impéria. V roce 1992 nový prezident Boris Jelcin přiznal, že k tragédii došlo vinnou únikem ze zařízení na výrobu biologických zbraní, přiznal také, že on sám působil v té době na místě tajemníka komunistické strany ve Sverdlovsku a podílel se na likvidaci a zahlazování škod.⁵²

5.6. Sovětský výzkum biologických zbraní

O tom, že sovětský biologický program není veden v mezích Úmluvy z roku 1975 se Západ postupně dozvídal díky politickým přeběhlíkům. Tím prvním se stal v roce 1978 *Arkadij Ševčenko*, vysoký úředník při OSN v New Yorku. Už od roku 1975 působil jako dvojitý agent a stal se cenným zdrojem informací pro západní výzvědné služby. Nakonec se rozhodl emigrovat, když zjistil, že je podezříván KGB a hrozí mu prozrazení. Jako první nabídl pohled do zákulisí jednání sovětského ministerstva obrany a zahraničí. Jeho tvrzení byla více než znepokojivá. Sovětské vedení se podle něj po podpisu mezinárodní smlouvy nejen nezbavilo stávajícího biologického arzenálu, ale naopak bylo rozhodnuto o rozšíření a modernizaci celého programu. Proto se SSSR za každou cenu stavěl proti tomu, aby byl v mezinárodní smlouvě ustanoven jakýkoli efektivní kontrolní systém. Také skutečnost, že meze mírového a obranného programu nebyly nijak specifikovány, hrála

⁵² Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 81-97.

významnou roli. Nový výzkum, financovaný ministerstvem obrany měl být ukryt v systému civilních zařízení. Dokonalé zamaskování - zkoumání a testování nebezpečných toxinů a virů, skryté mezi výzkumem pro medicínské a zemědělské účely. V čele tohoto nového programu stanul generál *Vsevolod Ivanovič Ogarkov*, odtud také pochází označení „*Ogarkovův systém*“.

Dalším klíčovým přeběhlíkem se stal až na sklonku osmdesátých let *Vladimir Artemovič Pasečnik*, který léta působil jako ředitel Institutu pro speciální biologické postupy v tehdejší Leningradě. Systém zařízení byl nyní znám pod názvem *Biopreparát* a oficiálně patřil pod působnost ministerstva zdravotnictví. Pasečnik nastupoval do zařízení s tím, že hlavním úkolem výzkumu bude příprava očkovacích látek či syntetických hnojiv, skutečnost však byla jiná. Od roku 1984 se hlavním úkolem celého zařízení stal vývoj bakterií, zejména moru a tularémie, které by byly rezistentní vůči teplu, chladu a především dosud známým antibiotikům. Spolu s „vylepšenými“ bakteriemi, byly vyvíjeny i speciální protilátky.

Pasečnik jako civilista neměl přesný přehled o vojenských otázkách, nicméně určité informace mohl poskytnout i v této oblasti. Potvrdil například sovětské testování biologických zbraní v Aralském moři a také existenci vojenských strategií počítajících s využitím biologických zbraní. Díky němu a pozdějším informacím z jiných zdrojů, především z informací dalšího přeběhlíka stojícího v čele sovětského biologického výzkumu *Kenetjana Alibekova*⁵³ mohl být sestaven asi následující obrázek.

Od konce šedesátých let Sověti udržovali malou letku okolo dvaceti speciálně vybavených letounů se základnou v oblasti Volhy, které mohly nést náklad biologických zbraní pro taktický útok. Tyto iljušiny (Il-28), bombardéry se středním doletem, nesly nádrže s rozprašovacím zařízením, které mohly šířit smrtící oblaka antraxu, moru, tularémie, vozhrivky a brucelózy nad nepřátelskými liniemi. Pro dalekonosný útok biologických

⁵³ Alibek, Ken., Handelman, Stephen, Biohazard. 1.vyd. Praha: NAŠE VOJSKO, 2002 ISBN 80-206-0629-7

zbraní v Evropě a v Americe měl Sovětský svaz strategický válečný letoun TV-95, který nesl tříštivé pumy naplněné biologickými látkami upravenými jako zbraně. Tyto tříštivé pumy, z nichž každá obsahovala více než sto speciálních bombiček, byly úspěšně testovány na paviánech uvázaných ke kůlům na ostrově Vozrožděnije. Několik vojenských zařízení (včetně Kirova a Zagorska) měla připravené zásobníky biologických látek k naplnění těchto bombiček a nádrží.⁵⁴

Poslední a nejděsivější sovětskou zbraní byly ICBM, mezikontinentální balistické střely, schopné dopravit hlavice k jakémukoli cíli na světě. Hlavním cílem *ICBM* bylo způsobit katastrofické epidemie, které by zcela zničily aktivity v nepřátelské zemi. Biologické látky pro neaktivované hlavice byly uskladněny ve speciálních hermeticky uzavřených kontejnerech uvnitř montážních hal ve čtyřech zařízeních Biopreparátu – v Berdsku, Omutninsku, Sverdlovsku (před rokem 1979) a Stěpnogorsku (po roce 1981).

5.7. Analýza závodů ve zbrojení

V této souvislosti je třeba zmínit známou skutečnost, že závody ve zbrojení s novou silou „nastartoval“ na počátku osmdesátých let americký prezident *Ronald Reagan*. Ten i za cenu vysokého deficitu státních financí zvýšil výdaje na zbrojení a nepřímo tak vyzval SSSR, aby se Spojenými státy držel krok. SSSR začal do svých zbrojních programů investovat stále více a více peněz, údajně až 50 % HDP. Mimochodem, náskok v počtu zbraní hromadného ničení se mu podařilo až do konce „studené války“ udržet, vlastnil více jaderných hlavice a díky biologickému programu získal další výhodu, pokud by potenciálně došlo k „totální válce“ mezi Východem a

⁵⁴ Mangold, T., Goldberg, J., op.cit., str. 110-111.

Západem. Právě hrozba „totální války“ mezi oběma bloky byla hlavním důvodem, proč se veškeré snahy o odzbrojení nemohly setkat s patřičným úspěchem.⁵⁵

V souvislosti s pojmem „totální válka“ je na místě také pohovořit o problému *teorie „vzájemného zničení“*. V anglickém jazyce se hovoří o tzv. teorii „MAD“ – *Mutual Assured Destruction*. Základem této doktríny je existence obrovského množství zbraní hromadného ničení (zejména nukleárního arsenálu), které byly nahromaděny oběma soupeřícími stranami – Spojenými státy a SSSR. Pokud by protivník přežil „první úder“ těmito zbraněmi, oplatil by nepříteli stejnou či ještě větší silou a výsledkem by s nejvyšší pravděpodobností bylo úplné zničení obou válčících stran. Výsledkem je tak situace, kdy vzniká „rovnováha strachu“, ani jeden ze soupeřů nechce zaútočit jako první, protože se zároveň obává vlastní zkázy. V tomto případě jsou ale paradoxně jen posíleny závody ve zbrojení, protože ani jeden z rivalů si nemůže dovolit zůstat napospas stávajícímu arzenálu oponenta, naopak, každý se snaží získat zbrojních prostředků co nejvíce pro případ, že by nastala situace, kdy již není možné vyhnout se zasazení „prvního“ či „odvetného“ úderu.

Na celou situaci okolo zbrojení a odzbrojování je také možné velmi dobře aplikovat „*teorii her*“.⁵⁶ Vezměme si případ SSSR, který byl v roce 1969 vystaven americkému a britskému naléhání na zákaz biologických zbraní. V situaci, kdy sovětské vedení nemělo dostatečné informace o rozsahu amerického biologického programu ani o upřímnosti americké snahy vývoj těchto zbraní skutečně zastavit, bylo postaveno před následující rozhodování: V prvním případě se může stát, že zastavíme svůj výzkum a stejně tak i Američané, je zde však hrozba, že Američané ve skutečnosti svůj program nezastaví, v tom případě ale získají náskok. Ve druhém případě

⁵⁵ Nálevka, Vladimír. *Studená válka*. 1.vyd. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-327-x

⁵⁶ Dřulák, Petr. *Metafory studené války: Interpretace politického fenoménu*. 1.vyd. Praha: Portál, 2009 ISBN 978-80-7367-594-3

budeme pokračovat ve vývoji, potom, pokud v něm budou pokračovat i Američané, zůstane situace vyrovnaná, pokud v něm ale pokračovat nebudou, potom to budeme my, kdo získá náskok. V obou případech se jako logické jeví rozhodnutí v programu pokračovat. Situace a uvažování subjektů se v teorii her mění v případě, že existuje dostatek důvěryhodných informací, popřípadě je zde fungující kontrolní a sankční systém. To je něco, co tehdejší mezinárodní úmluvy nepřinesly a vzhledem k již dříve zmiňovaným důvodům ani dost dobře přinést nemohly.

Výdaje na obranu v letech studené války (v miliardách dolarů)⁵⁷					
	1950	1960	1965	1980	1989
<i>USA</i>	17,7	45,3	48,6	212	304
<i>SSSR</i>	19,7	22,1	30,5	290	311
<i>Velká Británie</i>	3,6	4,6	4,9	3,2	3,5
<i>Francie</i>	2,0	3,9	4,3	3,1	3,5
<i>Německo(SRN)</i>	1,0	2,9	4,1	3,3	3,4
<i>NATO</i>	26,7	61,3	67,3	352,2	462,3
<i>Varšavská sml.</i>	-	25,5	34,9	341,2	365,7

5.8. Rozpad SSSR a první vzájemné inspekce

Přelom osmdesátých a devadesátých let znamenal zcela zásadní období, SSSR se postupně hroutil, díky vstřícné politice nového sovětského vůdce *Michaila Gorbačova* se politické vztahy se západními mocnostmi pomalu ale jistě zlepšovaly. Pro oblast zkoumané problematiky znamenaly tyto změny po více než čtyřiceti letech zbrojení, utajování a politických intrik, otevření cesty ke skutečně úspěšným mezinárodním dohodám. Pokud

⁵⁷ Pitschmann, V., Historie chemické války, op. cit., str. 86

jde o oblast chemických zbraní, již v červnu 1990 byla podepsána bilaterální dohoda mezi USA a SSSR, která se stala jakýmsi „odrazovým můstkem“ pro pozdější mezinárodní úmluvu zcela zakazující chemické zbraně. Co se týče oblasti biologických zbraní, probíhala diplomatická jednání, jejichž cílem se stalo dohodnutí vzájemných inspekcí. Pro oba rivaly studené války tak nastal okamžik „odkrytí karet“, tedy prokázání, zda Úmluva o biologických zbraních z poloviny sedmdesátých let byla úspěšná či nikoli.

Na leden roku 1991 byla dohodnuta historicky první inspekce v sovětských zařízeních. Cílem plánované prohlídky byla čtyři zařízení spadající pod systém Biopreparátu – institut imunologie v Ljubčanech, všesovětský vědecko-výzkumný institut pro aplikovanou mikrobiologii Obolensk, laboratorní komplex Vektor a výzkumný institut v Leningradu.

Celou návštěvu západní inspektory provázely nejasné a vyhýbavé odpovědi ze sovětské strany, neustálé zatemňování a odvádění pozornosti. Především jim pak byl do řady prostor zcela zakázán přístup a také odebírání jakýchkoli vzorků či pořizování záznamů jim bylo zcela odepřeno. Závěry inspektorů byly i přes nedostatek přímých důkazů jasné. Typ, velikost a uspořádání vybavení, zejména v komplexech Vektoru a Obolensku, vypovídají o nelegitimním výzkumu. Další znepokojivou skutečností byla přítomnost řady vojenského personálu ve všech civilních zařízeních a potvrzení faktu, že většina programu Biopreparátu je financována sovětskou armádou. V konečném zúčtování se dá říct, že tato inspekce jen potvrdila podezření, že SSSR vede biologický výzkum daleko za hranicemi mírového využití.⁵⁸

V prosinci téhož roku proběhla na oplátku sovětská inspekce na americké půdě. Prvním cílem bylo zařízení *Dugway Proving Ground* v západním Utahu. Do zákazu z roku 1969 sloužilo jako hlavní testovací zařízení pro útočné biologické zbraně. Nyní zde probíhala výroba a výzkum

⁵⁸ Mangold, T., Goldberg, J., op.cit., str. 133-154.

ochranného vybavení jako jsou plynové masky, oblečení, detektory a dekontaminační materiál. Druhým zkoumaným zařízením se stalo velitelství *USAMRIID ve Fort Detricku*. Posledním cílem se stalo *Národní centrum pro toxikologický výzkum (NCTR)* postavené vedle bývalé významné zbrojovky *Pine Bluff Arsenal*. Výsledkem této inspekce bylo poznání sovětské strany, že veškerá prověřovaná zařízení slouží legitimním neofenzivním účelům.

Pozdější ruská inspekce konaná v roce 1994 v zařízení významné farmaceutické společnosti *Pfizer* však ukázala problematičnost inspekci z druhé strany barikády. Zatímco inspekce v bývalých sovětských zařízeních narážela na utajování vedené ve „státním zájmu“, tato inspekce „pohořela“ na utajování ze strany soukromoprávního subjektu chránícího svá práva v oblasti výrobního tajemství a udržování bezpečnosti.

Tento rozpor je jedním z klíčových problémů efektivní kontroly biologického průmyslu v dnešním světě.

5.9. Rusko a biologické zbraně

Dne 22. dubna 1992 byl novým ruským vůdcem *Borisem Jelcinem* a jeho poradci dodán OSN prohlášení – tzv. *Formulář F*. Nové ruské vedení zde poprvé v historii formálně přiznalo, že sovětská vláda do roku 1992 vědomě porušovala dohodu o biologických zbraních. Tento dokument znamenal historický průlom, přesto byl ze strany západních mocností shledán jako nedostatečný.⁵⁹

Spojené státy a Velká Británie vydaly 5. května oficiální demarši vztahující se k Formuláři F. V tomto dokumentu bylo upozorněno na některá konkrétní opomenutí a nesrovnalosti. Jeho účelem bylo, aby ruská strana dodala podstatně rozšířené a podrobnější „doznání“. K tomu nedošlo, přesto ruská strana podnikla další krok k očištění od minulosti.

V červnu 1992 Boris Jelcin oficiálně navštívil Washington a poprvé

⁵⁹ Mangold, T., Goldberg, J., op.cit., str. 180-181.

od rozpadu SSSR se sešel s americkým prezidentem Georgem Bushem. Při společném zasedání Kongresu dne 17. června přednesl projev, ve kterém podrobil kritice sovětskou komunistickou éru a přislíbil přijetí nápravných opatření: *„Jsme pevně rozhodnuti už našim partnerům v jednání nelhat. Nelhat ani ostatním lidem. Už nikdy žádné lži. To samé platí pro experimenty s biologickými zbraněmi. Pozvali jsme ke spolupráci Spojené státy a další národy, abychom vyšetřili tyto temné stránky bývalého impéria.“*⁶⁰

Pozdější inspekce na ruském území v již dříve zmíněných zařízeních ukázaly, že s pádem SSSR přišel i pád Biopreparátu. Předpokládá se, že po ukončení pokusů byla většina biologických zbraní uložena do kovových kontejnerů a pohřbena, jedním z takovýchto „pohřebišť“ je pravděpodobně ostrov *Vozrođenije* uprostřed Aralského moře, místo dřívějších sovětských experimentů.⁶¹ Důkazy o biologickém programu byly většinou beze stop zničeny, vědecké objevy, ke kterým zde došlo, však představují poměrně nebezpečné dědictví. Jedná se o velký otazník a zároveň i vykřičník pro globální bezpečnost, neexistuje totiž dostatek informací o tom, do jakých rukou se tento „odkaz“ dostal či dostat mohl. Je dobře známou skutečností, že po pádu SSSR nastala zlatá doba pro ruské skupiny organizovaného zločinu, které zbohatly právě díky obchodu se zbraněmi z opuštěných vojenských zařízení. Zároveň panují jisté pochybnosti, zda Rusko nepokračuje v zakázaném biologickém výzkumu v určité podobě i nadále.

⁶⁰ Tamtéž, str. 182

⁶¹ Prymula, R., op.cit., str. 28-29.

6. Současný stav chemických a biologických zbraní

Období posledních dvaceti let je ve znamení mezinárodní snahy o odzbrojení, ale i strachu ze zbraní hromadného ničení v rukou nestabilních politických režimů a teroristických skupin.

6.1. Kauza Irák

Pokud se zabýváme problematikou chemických a biologických zbraní je velmi důležité zmínit případ Iráku. Roku 1979 se zde dostal k moci diktátor *Saddám Husajn*, který hned následujícího roku v září, zahájil válku proti sousednímu Íránu. Tímto konfliktem vyvrcholily dlouholeté spory o území podél řeky Šatt al-Arab. Irák v této válce použil chemické zbraně nejen proti iránskému nepříteli, ale i proti vlastnímu kurdskému obyvatelstvu. V boji byl nasazen zejména yperit, organofosfáty a nervově paralytické látky. Po osmi letech trvání konfliktu byly iránské ztráty odhadovány na 500 000 lidí z toho ztráty způsobené chemickými zbraněmi představovaly asi 100 000 osob. Díky *rezoluci OSN č. 598* a následné spojené iniciativě západních mocností i SSSR bylo nakonec roku 1988 dojednáno příměří.

Porušování mezinárodního práva však ze strany Iráku pokračovalo. Irácká armáda 2.8. 1990 obsadila sousední Kuvajt, Rada bezpečnosti OSN dala Iráku ultimátum na vyklizení Kuvajtu do 15.1. 1991. Po vypršení tohoto ultimáta byla zahájena pod vedením USA mezinárodní vojenská operace „*Pouštní bouře*“ a Irák byl během půldruhého měsíce nucen kapitulovat. *Rezoluce OSN č. 687* nařizovala, že Irák musí bezpodmínečně přijmout zničení, odstranění nebo odevzdání zbraní hromadného ničení a balistických střel s doletem větším než 150 km.⁶² To co bylo původně plánováno jako snadná a rychlá odzbrojovací akce se protáhlo na mnoho příštích let. Pro

⁶² Pitschmann, V., Historie chemické války, op.cit., str. 129-141.

inspekční práce byl vytvořen speciální útvar OSN tzv. *UNSCOM* (*United Nations Special Commission on Iraq*).⁶³ Následující léta vyšetřování byly ve znamení protestů, lží, utajování a nespolupráce ze strany Iráku a jeho vůdce Saddáma Husajna. Inspektoři *UNSCOM* nebyli schopni nalézt žádné zbraně hromadného ničení ani přinést přímý důkaz o jejich existenci, přesto ale i právě proto (nespolupráce s inspektory) v prosinci 1998 USA a Velká Británie zahájily vzdušný útok pod krycím názvem „*Pouštní liška*“. Po této akci byl *UNSCOM* nahrazen útvarem *UNMOVIC* (*United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission*), ale ani následující léta nepřinesla změnu celé situace. Po osudových teroristických útocích z 11. září a vlně paranoie ze zbraní hromadného ničení, celá historie vyvrcholila v roce 2003 invazí pod vedením Spojených států a svržením režimu Saddáma Husajna. Tato akce byla ospravedlněna údajným soustavným porušováním rezoluce č. 687 a proběhla bez souhlasu OSN. Žádné zbraně hromadného ničení však ani poté nalezeny nebyly.

Případ Iráku může posloužit jako demonstrace jakéhosi „dvojsečného“ postavení potenciálního vlastnictví zbraní hromadného ničení ze strany autokratického režimu v současném světě. Již na počátku sedmdesátých let se Spojené státy obávaly, že nové toxické zbraně se stanou „nukleární bombou v rukou chudších států“. Celý případ Iráku je pak reálným důsledkem těchto obav a ve spojení s politickými a ekonomickými zájmy o stabilizování klíčové „ropné oblasti“ celá záležitost logicky vyústila do válečného konfliktu. Co se týče zmíněné „dvojsečnosti“, na jednu stranu lze bezesporu hovořit o určitém mezinárodním nebezpečí, které jednoznačně ze samotné podstaty těchto zbraní vyplývá, ať už je jejich vlastníkem kdokoli. Na druhou stranu však není úplně v pořádku stav, kdy pouhé nařčení z jejich držení představuje vhodnou záminku pro případnou vojenskou akci proti takovému režimu.

⁶³ Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 315-316.

6.2. Úmluva o zákazu a zničení chemických zbraní

Jak již bylo zmíněno, rozpad SSSR umožnil cestu k přijetí dlouho připravovaného a odkládaného dokumentu, který by nově upravil problematiku chemických zbraní. Nejprve došlo 1. června 1990 k podepsání bilaterální smlouvy mezi SSSR a USA, která zastavila výrobu chemických zbraní a omezila jejich množství na polovinu v roce 1999 a na 5000 tun na konci roku 2002.⁶⁴ Nakonec byla konečně v lednu 1993 k podpisu předložena *Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení (Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction)*. Úmluva má neomezené trvání a vstoupila v platnost dne 29. dubna 1997. Úmluva obsahuje preambuli, 24 článků a 3 přílohy – *Přílohu o chemických látkách (Annex on Chemicals)*, *Přílohu o provádění a kontrole (Annex on Implementation and Verification)* a *Přílohu o ochraně důvěrných informací (Annex on Protection of Confidential Information)*

Dohodnuty byly nakonec tyto všeobecné závazky:

- I. *Každý smluvní stát této Úmluvy se zavazuje, že nikdy za žádných okolností:*
 - (a) *nebude vyvíjet, vyrábět, jinak nabývat, hromadit nebo přechovávat chemické zbraně nebo přímo nebo nepřímo komukoli chemické zbraně předávat*
 - (b) *nepoužije chemické zbraně*
 - (c) *nebude se podílet na žádných vojenských přípravách k použití chemických zbraní*
 - (d) *nebude jakýmkoli způsobem nikomu pomáhat, ani jej podporovat či navádět k jakékoli činnosti zakázané smluvnímu státu touto Úmluvou.*
- II. *Každý smluvní stát s v souladu s ustanoveními této Úmluvy zavazuje*

⁶⁴ Pitschmann, V., Historie chemické války, str. 142-144.

zničit chemické zbraně, které má v držení nebo vlastní nebo které jsou umístěny na jakémkoli místě pod jeho jurisdikcí nebo kontrolou.

- III. *Každý smluvní stát se v souladu s ustanoveními této Úmluvy zavazuje zničit veškeré chemické zbraně, které ponechal na území jiného smluvního státu.*
- IV. *Každý smluvní stát se v souladu s ustanoveními této Úmluvy zavazuje zničit veškeré objekty pro výrobu chemických zbraní, které má v držení nebo vlastní nebo které jsou umístěny na jakémkoli místě pod jeho jurisdikcí nebo kontrolou.*
- V. *Každý smluvní stát se zavazuje nepoužít chemické prostředky určené k potlačení nepokojů jako metodu vedení války.⁶⁵*

Jak je patrné, cílem smlouvy je absolutní zákaz a úplné odstranění chemických zbraní jako takových, proto jsou jednotlivé články formulovány se snahou, co nejdůsledněji pokrýt všechny možnosti a aspekty s nimi a s jejich využíváním spojené.

Druhý článek, paragraf 9 pak vymezuje případy, na které se tato Úmluva nevztahuje:

- (a) *Průmyslové, zemědělské, výzkumné, lékařské, farmaceutické a další mírové účely*
- (b) *Ochranné účely, zejména ta využití přímo spojená s ochrannou proti toxickým chemikáliím a chemickým zbraním*
- (c) *Vojenské využití, které není spojeno s použitím toxinů jako bojového prostředku*
- (d) *Využití při potlačování domácích nepokojů⁶⁶*

Jak je z těchto klíčových článků zjevné, Úmluva by byla odsouzena ke

⁶⁵ Ondřej, J., Potočný, M., op. cit., str. 260.

⁶⁶ OPCW.ORG. Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (online) Dostupné na www.opcw.org/chemical-weapons-convention/articles/article-ii-definitions-and-criteria/ (navštíveno 25.6.2011)

stejně neúčinnosti jako předešlé, v této práci zmíněné mezinárodní dokumenty, pokud by nebyla zajištěna dostatečná kontrola. Smluvní státy již nemají právo případné inspekce odmítnout a to ani na předem neoznámených místech. Bezpodmínečná nutnost dohledu, zda smluvní státy skutečně provádí proces odzbrojení a zda výroba a držení chemických zbraní nejsou nadále maskovány přípustnými účely, jsou reflektovány například v Čl. IV, který stanoví:

- I. *Ustanovení tohoto článku a podrobné postupy jeho provádění se vztahují na veškeré chemické zbraně, které smluvní stát má v držení nebo vlastní nebo které jsou umístěny na kterémkoli místě pod jeho jurisdikcí nebo kontrolou s výjimkou starých chemických zbraní a ponechaných chemických zbraní...*
- II. *Veškeré prostory, kde jsou skladovány nebo ničeny chemické zbraně uvedené v odstavci I, budou předmětem systematické kontroly prostřednictvím inspekcí na místě a monitorování na místě s instalovanými přístroji v souladu s Kontrolní přílohou, část IV...⁶⁷*

Ke kontrole dodržování závazků plynoucích ze smlouvy byla navíc zřízena nezávislá autonomní mezinárodní organizace se sídlem v Haagu – *OPCW – Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*. Tato organizace disponuje samostatným odborným kontrolním aparátem, vlastními sankčními pravomocemi i vlastním technickým a personálním zázemím, zároveň také slouží i jako platforma pro mezinárodní spolupráci a koordinaci v celé oblasti chemických zbraní. Hlavní orgány OPCW tvoří *Konference smluvních států, Výkonná rada a Technický sekretariát*.⁶⁸

⁶⁷ Ondřej, J., Potočný, M., op. cit., str. 261

⁶⁸ OPCW.ORG (online), Dostupné na www.opcw.org/about-opcw/ (navštíveno 13.5.2011)

Podstatné také je, že pod pojmem chemické zbraně nejsou ve smlouvě skryty čistě jen bojové látky ale i technické zařízení a zbrojní systémy přímo s těmito látkami spojené. Veškeré chemické zbraně určené k likvidaci tak byly na základě dohody rozděleny do tří kategorií. První kategorie obsahuje především nervově paralytické a zpuchýřující látky. Proces likvidace byl rozplánován do několika etap, nejpozději měla být likvidace dokončena do 10 let s tím, že Konference může na žádost smluvního státu prodloužit tuto lhůtu maximálně o dalších 5 let. Druhá kategorie obsahuje zbývající chemické zbraně, především pak dusivé látky. Termín na jejich likvidaci byl stanoven na 5 let. Do třetí kategorie pak spadá nenaplněná munice a veškeré další zařízení přímo určené k použití v souvislosti s chemickými zbraněmi, taktéž s lhůtou likvidace do 5 let.⁶⁹

Přestože Úmluva byla hned na začátku podepsána 130 státy, otázka odzbrojení zůstává samozřejmě především záležitostí někdejších rivalů, Ruska a USA. Je pravda, že i další státy, jmenovitě Albánie, Indie, Jižní Korea, Libye a nejnověji v roce 2009 Irák deklarovaly vlastnictví chemických zbraní, většina celosvětového arzenálu připadá však právě na tyto dva bývalé konkurenty studené války.

Rusko přiznalo vlastnictví 32 300 tun nervově paralytických látek a 7700 tun látek dusivých a zpuchýřujících, USA pak deklarovaly zásoby 30 560 tun nečleněných chemických látek. Oba státy také požádaly o prodloužení lhůty určené k likvidaci.⁷⁰ Do konce lhůty v dubnu 2012 je však úplné zničení veškerých zásob nereálné, Spojené státy dosáhly likvidace asi z 81 % a Rusko je teprve zhruba v polovině.⁷¹

Celkové statistiky k srpnu 2011 hovoří pak těmito čísly, bylo zničeno 44 131 tun chemických látek z celkového počtu celosvětově deklarovaných

⁶⁹ Horká, J., op.cit., str.14-15.

⁷⁰ Tamtéž, str. 16-17.

⁷¹ OPCW Doc. C-15/ DG.14, Opening statement by the director-general to the conference of the states parties at its fifteenth session, 29 November 2010

71 194 tun, tedy zhruba 62 %.⁷² Jediné státy, které tuto Úmluvu doposud nepodepsaly, jsou *Angola, Egypt, Severní Korea, Somálsko a Sýrie*. Všechny tyto státy, především pak Severní Korea a Sýrie jsou v podezření, že chemické zbraně vlastní. *Myanmar a Izrael* sice dohodu v roce 1993 podepsaly, ale doposud neratifikovaly.

Pokud pomineme použití chemických zbraní v konfliktu mezi Irákem a Íránem (1980 – 1988), byly to právě Spojené státy v korejské válce a vietnamském konfliktu a SSSR během invaze do Afghánistánu (1979 - 1989), kdo se dopustil největšího nasazení chemických látek v boji od konce 2. světové války. Dalo by se tak říci, že většina států mezinárodního společenství „opustila“ chemické zbraně již dávno a Úmluva tak upevňuje již poměrně zavedený mezinárodní obyčej v této oblasti. Důkazem budiž, že většina států, jež přistoupila k původnímu Ženevskému protokolu z roku 1925 s určitými výhradami, tyto své výhrady během let 1991 – 2002 stáhla.

Zdá se tak, že po éře zbrojení během studené války, konečně nastal příhodný čas pro odzbrojení, alespoň v oblasti chemických zbraní. Již bylo a pravděpodobně ještě bude sníženo riziko plynoucí ze samotné existence této skupiny zbraní hromadného ničení. Nutno však zároveň dodat, že chemické zbraně jsou jako takové v podstatě zastaralé a relativně méně nebezpečné ve srovnání se zbraněmi jadernými a biologickými. Z hlediska mezinárodního práva tak můžeme hovořit o nepopiratelném úspěchu a relativně efektivním fungování smlouvy, z celkového pohledu se však jedná pouze o vítězství částečné.

⁷² OPCW.ORG (online), Dostupné na www.opcw.org (navštíveno 15.8.2011)

Vztah některých států k Úmluvě o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení⁷³

Stát	Datum podpisu	Datum ratifikace či přistoupení
Afgánistán	14. 01. 1993	24. 09. 2003
Albánie	14. 01. 1993	11. 05. 1994
Argentina	13. 01. 1993	02. 10. 1995
Austrálie	13. 01. 1993	06. 05. 1994
Bělorusko	14. 01. 1993	11. 07. 1996
Brazílie	13. 01. 1993	13. 03. 1996
Česká republika	14. 01. 1993	06. 03. 1996
Čína	13. 01. 1993	25. 04. 1997
Egypt	-	-
Francie	13. 01. 1993	02. 03. 1995
Indie	14. 01. 1993	03. 09. 1996
Irák	-	13. 01. 2009
Itálie	13. 01. 1993	08. 12. 1995
Izrael	13. 01. 1993	-
Írán	13. 01. 1993	03. 11. 1997
Japonsko	13. 01. 1993	15. 09. 1995
Jižní Korea	14. 01. 1993	28. 04. 1997
Jihoafrická republika	14. 01. 1993	13. 09. 1995
Kanada	13. 01. 1993	26. 09. 1995
Libye	-	06. 01. 2004
Myanmar (Barma)	14. 01. 1993	-
Německo	13. 01. 1993	12. 08. 1994
Pákistán	13. 01. 1993	28. 10. 1997
Rusko	13. 01. 1993	01. 11. 1997
Saudská Arábie	20. 01. 1993	09. 08. 1996
Severní Korea	-	-
Slovensko	14. 01. 1993	27. 10. 1995
Sýrie	-	-
Švédsko	13. 01. 1993	17. 06. 1993
Ukrajina	13. 01. 1993	16. 10. 1998
Velká Británie	13. 01. 1993	13. 05. 1996
Vietnam	02. 01. 1998	30. 09. 1998
USA	13. 01. 1993	25. 04. 1997

⁷³ OPCW.ORG (online), Dostupné na www.opcw.org/about-opcw/member-states/ (navštíveno 19.8.2011)

6.3. Biologické zbraně na přelomu 20. a 21. století

V září 1991 se konala třetí hodnotící konference k plnění závazků vyplývajících z Úmluvy o biologických zbraních. Bylo zde také rozhodnuto o vytvoření *ad hoc skupiny vládních expertů (VEREX)* jejichž úkolem se stalo především posouzení důležitých vědeckých a technických aspektů, které s sebou vývoj v této oblasti přinesl. Cílem se pak stalo jednak účinnější právní „ukotvení“ v podstatě velmi strohé a zastaralé Úmluvy a také nalezení možností a vyhlídek pro případné efektivní verifikační mechanismy, které Úmluva postrádala. Bylo jednáno o vytvoření mezinárodní organizace po vzoru chemických zbraní a přijetí právně závazného verifikačního protokolu jako dodatku k Úmluvě. Skupina expertů však nebyla schopná shodnout se na jednoznačných závěrech, pátá hodnotící konference konaná v letech 2001 a 2002 tak v tomto směru ztroskotala. Velký vliv na celé jednání měly bezpochyby tehdejší teroristické útoky z 11. září 2001 a následný postoj americké administrativy pod vedením George Bushe jr.. Jako určitý mechanismus kontroly byl nadále ustanoven systém každoročních schůzek odborníků a zástupců členských států Úmluvy.

Problematika kontroly a implementace nových rozhodnutí je tak stále ponechána na odpovědnosti jednotlivých států. Poslední hodnotící konference konaná v roce 2006 zdůraznila nebezpečí terorismu a opětovně vyzvala k co největší mezinárodní spolupráci a to i v oblasti nevládních organizací. Při té příležitosti byl také vylepšen a modernizován pro „elektronický věk“ systém *CBM (Confidence-building Measures)* fungující již od druhé konference v roce 1986, který stanoví zásady pro výměnu informací mezi státy v oblasti biologického výzkumu a konaných vnitrostátních opatření.⁷⁴

⁷⁴OPBW.ORG. (online), Dostupné na www.opbw.org/
(navštíveno 12.7. 2011)

6.4. Od éry studené války k éře bioterorismu

V sovětském výzkumném programu dosáhly pravděpodobně zatím biologické zbraně svého vrcholu, co se týká globální nebezpečnosti. Nejde jen o nebezpečnost vyvinutých bakteriologických a virových látek jako takových, ale i o technické zázemí, potřebné finance a další zbraňové prostředky potřebné k jejich rozšíření. Lze konstatovat, že nic není větším potenciálním nebezpečím než zbraně hromadného ničení v rukou nestabilní velmoci. S rozpadem SSSR a současným koncem sovětského biologického výzkumu se jedno globální nebezpečí výrazně snížilo, jiná rizika se však záhy objevila.

Biologické zbraně se staly výraznou hrozbou a prostředkem zastrašení v rukou autoritářských režimů, teroristických skupin, náboženských sekt a jiných radikálních organizací. Strach plynoucí ze studené války tak vystřídala hrozba bioterorismu.

Jak již bylo v práci několikrát zmíněno, výraznou motivací pro USA v sedmdesátých letech pro zákaz biologických zbraní byl ten prostý fakt, že tyto prostředky byly levnější a tudíž dostupnější i pro výrazně chudší státy, a to přirozeně Spojené státy vybavené drahým jaderným arzenálem nemohly potřebovat. Celá oblast biologie jako vědeckého oboru, lékařství a především genové manipulace od té doby prošla radikálním vývojem a tento vývoj stále rychle pokračuje, v dnešní době jsou tedy biologické zbraně dostupnější než kdy dříve. Tato skutečnost tak brání v dlouhodobější efektivnosti jakékoli mezinárodní smlouvě či protokolu, které se snaží problematiku biologických zbraní konkrétněji upravovat.

I za předpokladu výborně fungujícího kontrolního mechanismu už v dnešní době není regulace v dostatečné míře možná. SSSR poměrně dlouho a úspěšně tajil svůj výzkum, a to výzkum v nemalém rozsahu. Jak se poté lze spoléhat na jakoukoli smlouvu za situace, kdy je v jedné malé laboratoři možné vyrobit zbraň hromadného ničení? Dalším faktorem, který brání

kontrole je skutečnost, že nové biotechnologie jsou prostředkem velkého ekonomického zisku a jako takové značně chráněné, a to jednak reálně ze strany jejich držitelů, za druhé pak i přeneseně jakožto předmět práv k nehmotným statkům.

6.5. Nebezpečí bioterorismu

Právě tento popsany stav vyvolal v posledních dvaceti letech řadu záchvatů paranoie z bioterorismu. Na mezinárodním poli byly během devadesátých let přijaty některé důležité dokumenty jako výsledek obav z možných teroristických útoků – např. *Mezinárodní úmluva o potlačování teroristických bombových útoků* (1997) a *Mezinárodní úmluva o potlačování financování terorismu* (1999). Odpověď na otázku na kolik jsou tyto obavy oprávněné je poměrně problematická. Podívejme se například blížeji na případ sekty *Óm Šinrikjó*. Zástupci této japonské sekty se na počátku devadesátých let rozjeli do USA a Ruska, aby získali příslušné technologie pro výrobu zbraní hromadného ničení. Mezi lety 1990 až 1995 pak sekta provedla 17 chemických a biologických útoků, nejznámější z nich je zřejmě sarinový útok v tokijském metru z března 1995. Než však sekta použila sarin, několikrát se zcela neúspěšně pokoušela ve stanicích metra vytvořit aerosol antraxových spór a botulotoxinu. Když se jim pak nakonec podařilo rozpráší alespoň sarin, byl efekt ve skutečnosti na tak toxickou látku neočekávaně malý. Na určité zdravotní potíže si stěžovaly stovky lidí, ale smrtelnou dávku toxické látky jich vdechlo pouhých 12. Akce ve výsledku vyvolala mimořádnou paniku, paradoxem ale je, že útok jako takový byl vlastně „neúspěchem“ pro chemické a biologické zbraně.⁷⁵

V USA byla roku 1993 vypracována celá modelová studie, která měla stanovit efekt vytvoření antraxového aerosolu nad Washingtonem. Předpoklad byl, že protivník nad městem nepozorovaně a při bezvětří (takže

⁷⁵ Prymula, R., op. cit., str. 146-148.

aerosol zůstane na místě), pomocí vysoce výkonného zařízení rozptýlí 100 kg antraxu. Bylo odhadnuto, že by aerosol mohl způsobit 130 000 až tři miliony smrtelných plicních onemocnění, takový efekt by byl plně srovnatelný s výbuchem vodíkové bomby.⁷⁶ Takový útok by ovšem mohl provést jen ten, kdo by měl k dispozici odpovídající zbraňový systém i všechna další potřebná zařízení, například také zařízení pro vyhodnocování meteorologických informací. Celá akce by tak vyžadovala mimořádně náročnou přípravu, řadu odborníků, technické zázemí i finanční zdroje. Přestože jsou tedy biologické zbraně levnější na výrobu a dostupnější než ostatní zbraně hromadného ničení, zacházení s nimi a jejich efektivní použití je nadále dosti problematické.

6.6. Potenciál biologických zbraní do budoucna

Z tohoto pohledu se dá soudit, že biologické zbraně v rukou teroristických skupin představují spíše „psychologického strašáka“ než hrozbu, která by byla výraznější než při prostém použití konvenčních zbraní. To však v budoucnu platit nemusí, jak již bylo několikrát v práci zdůrazněno, vývoj v této oblasti postupuje stále velmi rychle vpřed, především v oblasti genového inženýrství. Manipulace s genomem nabízí velké a dříve nedostupné možnosti. Nově vyvinuté látky mohou mít lepší požadované vlastnosti, například větší virulentnost, vyšší stabilitu, menší zjizvitelnost a větší odolnost proti doposud známým antibiotikům. Mohou se rychleji a nenápadněji rozšiřovat, mohou být dokonce upraveny geneticky tak, aby účinkovaly jen proti určité etnické skupině. Velké nebezpečí mohou představovat také *binární biologické zbraně*, které podobně jako binární

⁷⁶ Mangold, T., Goldberg, J., op.cit., str. 384-386.

zbraně chemické, jsou založeny na dvou a více složkách, které samy o sobě žádné účinky neprojevují, ale při svém spojení jsou smrtící.⁷⁷

⁷⁷ Mangold, T., Goldberg, J., op. cit., str. 397-401.

Závěr

Cílem první části práce bylo na historických příkladech demonstrovat, že ačkoli na první pohled jsou chemické a biologické zbraně fenoménem moderní doby, jejich počátky a použití sahají daleko do minulosti. Technický rozvoj související s 19. a 20. stoletím umožnil těmto bojovým prostředkům „povýšit“ na závažnější stupeň nebezpečnosti, s tím zároveň vyvstaly nové politické i etické problémy.

S tímto novým druhem zbraní bylo lidstvo poprvé a nejsilněji konfrontováno, během období I. světové války. Ve zkratce můžeme na závěr konstatovat, že přestože jiné zbraně měly na svědomí větší počet mrtvých, právě chemické zbraně se staly terčem takřka všeobecného odsouzení. Každý stát schopný si tyto nové zbraně vyrobit či opatřit byl tak postaven před nelehké rozhodnutí. Z etického hlediska samozřejmě nezbyvalo než je odsoudit, z mezinárodněpolitického pohledu však věc tak jednoznačná nebyla. Díky tomu také došlo k paradoxní situaci - na začátku 2. světové války měly státy v zásobě větší množství chemického arsenálu, samotné zbraně však v přímém boji téměř využity nebyly.

Po druhé světové válce převzaly pozici největšího „psychologického strašáka“ i pozici nejohroživějšího bojového prostředku jaderné zbraně, v jejich závěsu se však postavily nově vyvíjené chemické a biologické zbraně. Během období studené války bylo vyrobeno a udržováno v bojové pohotovosti obrovské množství zbraní hromadného ničení. Jejich případné použití ve velkém rozsahu, by znamenalo zánik veškeré civilizace. Tato rovnováha sil a zároveň strachu z apokalypsy je hlavním důvodem, proč tyto smrtonosné zbraně nasazeny nebyly, ale zároveň nebylo možné dosáhnout efektivně fungujících mezinárodních dohod, které by tyto zbraně omezovaly. Spolu s pádem SSSR došlo i k poklesu mezinárodního napětí plynoucího

s rozdělení na západní a východní blok, cesta k výrazné redukci zbraní hromadného ničení tak byla otevřena. Strach z chemických a biologických zbraní se však za posledních dvacet let nezmenšil, spíše naopak. Technologický vývoj pokročil opět o několik kroků vpřed a zejména v oblasti genetiky byly učiněny závažné objevy. Chemické a především biologické zbraně tak nadále představují a v budoucnu pravděpodobně stále budou představovat hrozbu, ať už v rukou států, organizovaných skupin či jednotlivců.

Prameny a literatura:

Mezinárodní dokumenty:

Petrohradská deklaráce o zákazu používání výbušných nábojů ve válce, z roku 1868

Úmluva o zákonech a obyčejích pozemní války. Příloha k Úmluvě. Řád pozemní války, z roku 1907

Protokol o zákazu používat ve válce dusivých, otravných nebo podobných plynů a bakteriologických prostředků, z roku 1925

Úmluva o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení, z roku 1972

Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení, z roku 1993

OPCW Doc. C-15/ DG.14, Opening statement by the director-general to the conference of the states parties at its fifteenth session, 29 November 2010

Monografie:

Alibek, Ken., Handelman, Stephen, Biohazard. 1.vyd. Praha: NAŠE VOJSKO, 2002 ISBN 80-206-0629-7

Augusta,P.,Honzák, F., Houžvička, V., Klučina, P. Války a válečníci. 2.vyd. Praha: Aventinum, s.r.o., 1995. ISBN 80-85277-74-3

Drulák, Petr. Metafory studené války: Interpretace politického fenoménu. 1.vyd. Praha: Portál, 2009 ISBN 978-80-7367-594-3

Gordon, Thomas. Tajnosti a lži: Dějiny manipulace a chemicko-biologických zbraní CIA 1.vyd. Praha: Práh, 2009, ISBN 978-80-7252-245-3

Horká, Jana, Historie chemických válek. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, 2007, Diplomová práce

Mangold, Tom, Goldberg, Jeff, A mnoho lidí zemřelo...1.vyd. Praha:Themis, 2001. ISBN 80-7312-000-3

Nálevka, Vladimír. Studená válka. 1.vyd. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-327-x

Nálevka, Vladimír. Světová politika ve 20. století (I.). 1.vyd. Praha: ALEŠ SKŘIVAN ml., 2000. ISBN 80-902261-4-0

Ondřej, J., Potočný, M. Obecné mezinárodní právo v dokumentech. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2004, ISBN 80-7179-814-2

Ondřej, Jan, Mezinárodněprávní úprava kontroly odzbrojení. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-824-7

Pitschmann, V., Halámek, E., Koblíha, Z., Boj ohněm, dýmem a jedy: Nejstarší historie vojenského použití chemických a zápalných látek a vznik moderní chemické války. 1. vyd. Kounice: Military Systém Line, 2001 ISBN 80-902669-2-4

Pitschmann, Vladimír., Historie chemické války. 1. vyd. Praha: Military Systém Line, 1999. ISBN 80-902669-0-8

Pitschmann, Vladimír. Šamani, alchymisté, chemici a válečníci: Kapitoly z dějin chemických, toxinových a zápalných zbraní, Období od prehistorie do roku 1914. 1.vyd.Praha: NAŠE VOJSKO, 2010 ISBN 978-80-206-1110-9

Prymula, Roman, Biologický a chemický terorismus: Informace pro každého. 1.vyd. Praha: Grada Publishing, s.r.o., 2002 ISBN 80-247-0288-6

Segrelles, Vicente, Zbraně, které zasáhly do vývoje lidstva/2: Současná epocha. 1.vyd. Bratislava:Obzor Bratislava, 1992. ISBN 80-215-0236-3

Sředa, L., Halámek, E., Koblíha, Z., Bojové chemické látky ve vztahu k Úmluvě o zákazu chemických zbraní, 1. vyd. Praha: Státní úřad pro jadernou bezpečnost, 2004 ISBN 80-239-3102

Internetové zdroje:

OPBW.ORG. The Biological and Toxin Weapons Convention Website (online), Dostupné na www.opbw.org/

OPCW.ORG. Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (online) Dostupné na www.opcw.org/

UNOG. The United Nations Office at Geneva.(online) Dostupné na www.unog.ch/

Summary

The subject of the thesis is prohibited means and methods of conduct of armed conflicts. Obviously, this topic is too broad, so thesis is focused on the issue of chemical and biological weapons. These devices are among the weapons of mass destruction and undoubtedly one of the major dangers of the contemporary world. The overall goal of this work is to provide perspective on the issue of chemical and biological weapons from a historical perspective and particularly from a perspective of the international law. International legal documents are viewed in historical and political context. Through this analysis of international treaties, we can especially consider their impacts and responses in „real world“.

The first part of thesis is a historical introduction with some interesting chapters from early history of chemical and biological weapons. The second part deals with the birth of these weapons in modern form in the 19th and 20 century. Great attention is paid to the period of World War I. It was in this global conflict in which chemical weapons were used in its modern form and in the most massive form at the same time. In next chapters, this thesis examines how chemical and biological weapons continue to evolve. With this development during the World War II and then during the Cold War, we can see how became chemical and biological weapons alongside with nuclear weapons means of deterrence and psychological war. During four decades of the Cold War the USA and USSR accumulated great arsenals of weapons of mass destruction. As a logical consequence, global danger arising from them was significantly increased. Big part of thesis is therefore focused on this era. The fall of the Soviet Union paved the way for international disarmament, but chemical and particularly biological weapons continue to hold the position as a serious global threat. Technological evolution is opening in this field

entirely new possibilities and chemical and biological weapons still pose a menace, especially in the hands of authoritarian regimes and terrorist groups.

Klíčová slova:

Zakázané prostředky a způsoby vedení ozbrojených konfliktů

Forbidden means and methods of conduct of armed conflicts

Chemické zbraně

Chemical weapons

Biologické zbraně

Biological weapons

